

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

Α΄, Β΄, Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 4

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Αναστάσιος Στέφος, Επίτ. Σχολικός Σύμβουλος

Εμμανουήλ Στεργιούλης, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

Γεωργία Χαριτίδου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΚΡΙΤΕΣ - ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Αντώνιος Σακελλαρίου, τ. Επίκουρος Καθηγητής του Παν/μίου Πατρών

Ζωή Αντωνοπούλου-Τρεχλή, Σχολική Σύμβουλος

Κωνσταντίνα Ρηγάτου, Φιλολόγος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ιωάννα Μόσχου, Φιλολόγος

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Υακίνθη Παρίση, Εικονογρά-

φος-Σκιτσογράφος, Ζωγράφος

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Σωτήριος Γκλαβάς, Σύμβουλος

του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ

ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Κωνσταντίνος Ναστούλης, Φιλό-

λογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκ-

παίδευσης

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Παύλος Σάμιος, Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΑΦΟΙ Ν. ΠΑΠΠΑ & ΣΙΑ Α.Ε.Β.Ε.,

Ανώνυμος Εκδοτική & Εκτυπωτι-

κή Εταιρεία

**Γ΄ Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ /
Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία
Πράξεων 2.2.1.α:**

**«Αναμόρφωση των προγραμμά-
των σπουδών και συγγραφή νέων
εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Δημήτριος Γ. Βλάχος

Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.

**Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστι-
τούτου**

Πράξη με τίτλο:

**«Συγγραφή νέων βιβλίων και παρα-
γωγή υποστηρικτικού εκπαιδευ-
τικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ
και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ιν-
στιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί
Υπεύθυνοι Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ιν-
στιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγω-
γικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75%
από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό
Ταμείο και 25% από εθνικούς πό-
ρους.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ»

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Αναστάσιος Στέφος, Εμμανουήλ
Στεργιούλης, Γεωργία Χαριτίδου**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ: **Ελληνικά
γράμματα**

**Η συγγραφή και η επιστημονική επι-
μέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθη-
κε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού
Ινστιτούτου**

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ**

Α΄, Β΄, Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ 4

Ι.Τ.Υ.Ε. «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΑΤΤΙΚΗ Ή ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΙΙΙ. ΚΩΜΩΔΙΑ

Προέλευση

Η κωμωδία, το δεύτερο είδος του δράματος, προέρχεται από τη λέξη κωμωδός (κῶμος + ὠδή < ἄδω), που σήμαινε αυτόν που τραγουδούσε στον κῶμο· κωμωδία είναι η ὠδή, το τραγούδι του κῶμου. «Κῶμος»

στην αρχαία Αθήνα σήμαινε, αρχικά, μια συντροφιά από άντρες σε κατάσταση ευθυμίας, οι οποίοι περιφέρονταν στους δρόμους μεθυσμένοι τραγουδώντας, χειρονομώντας, πειράζοντας τους συμπολίτες τους και συχνά εκστομίζοντας διάφορες αισχρολογίες. Αυτός ο χορός των ανδρών που κωμάζει¹ (= γλεντάει) αποτέλεσε τον πυρήνα της κωμωδίας. Στις εκδηλώσεις του κώμου, που συνιστούσε ένα είδος καρναβαλιού, κυριαρχούσε ως έμβλημα ο φαλλός, σύμβολο γονιμότητας, που είχε αρχικά μαγική–θρησκευτική σημασία.

Τον 6ο αι. π.Χ., ο κώμος συνδέθηκε στην Αττική με το Διόνυσο. Έτσι,

1. κωμάζω = διασκεδάζω, γιορτάζω
> κωμαστής = ο διασκεδάζων·
κωμαστής Βάκχος = εύθυμος.

στις γιορτές του θεού οι κωμαστές παρουσιάζονται μεταμφιεσμένοι σε διάφορα ζώα. Από τα αυτοσχέδια τραγούδια των χορευτών, τους άσεμνους χορούς, με την περιφορά του φαλλού, τα χλευαστικά πειράγματα και τις βωμολοχίες (πομπεία¹), σχηματίζεται σιγά σιγά η αρχαία κωμωδία, «ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὰ φαλλικά», σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (Περὶ Ποιητικῆς, IV, 12). Προσωπικά σκώμματα (< σκώπτω = κοροϊδεύω) βρίσκουμε και στην παράδοση των

1. Η λέξη σήμαινε στην αρχή «λιτανεία, πομπή» και αργότερα «προσβολή». Η λέξη «βωμολοχία» (< βωμολόχος < βωμὸς + λοχάω = παραμονεύω στους βωμούς για να κλέψω κρέας) = αισχρολογία, χυδαιολογία.

Ιώνων ιαμβογράφων, ιδιαίτερα στον Αρχίλοχο.

Πρόδρομοι της κωμωδίας

Η κυρίως κωμωδία αναπτύχθηκε, αρχικά, σε δωρικές περιοχές και σε δωρική διάλεκτο. Προδρομικές μορφές της κωμωδίας είναι:

- **Η μεγαρική φάρσα: Σύντομη πειρακτική κωμωδία, με σκοπούς πολιτικούς, που επιτίθεται κατευθείαν και με οξύτητα εναντίον εκείνων που έχουν αξιώματα. Εκπρόσωποι: ο Σουσαρίων από τα Μέγαρα, ο οποίος έγραψε πρώτος κωμωδίες (580 π.Χ.) και εισήγαγε το είδος στην Αττική, στο δήμο της Ικαρίας.**
- **Η σικελική κωμωδία: Διακωμωδεί κυρίως πολιτικά πρόσωπα. Κυριότερος εκπρόσωπος ο Επίχαρμος**

ο Συρακούσιος, με καταγωγή από την Κω (550–460 π.Χ. περίπου), ο οποίος έγραψε λαϊκές κωμωδίες, αντλώντας τα θέματά του από την καθημερινή ζωή, καθώς και παρωδίες μύθων σχετικές με θεούς ή ήρωες. Από τις 50 κωμωδίες του έχουν διασωθεί ελάχιστα μόνο αποσπάσματα και αποφθέγματα.

- **Ο μίμος:** Λαϊκό λογοτεχνικό είδος – διασκεδαστική απομίμηση σκηνών καθημερινής ζωής – που θα καλλιεργηθεί αργότερα, στην τρίτη περίοδο. Εμφανίζεται στις Συρακούσες, με κύριο εκπρόσωπο το Σώφρονα, σύγχρονο του Ευριπίδη, ο οποίος έγραψε μίμους σε πεζό λόγο και σε ελεύθερο στίχο. Δεν έχει διασωθεί τίποτε.

Η αττική κωμωδία σε διάστημα δύο περίπου αιώνων παρουσίασε τρεις φάσεις:

- **Αρχαία κωμωδία (486 – 400 π.Χ.)**
- **Μέση κωμωδία (400 – 330 π.Χ.)**
- **Νέα κωμωδία (330 – 250 π.Χ.)**

Η Αρχαία κωμωδία διακωμωδεί πολιτικά πρόσωπα, την απασχολούν θέματα της πόλης (πολιτική), η Μέση διαγράφει τύπους της αγοράς και η Νέα χαρακτήρες και πάθη ανθρώπων (ηθογραφική). Η οικογένεια αντικαθιστά την πόλη, ενώ το ιδιωτικό στοιχείο και η προσωπική ζωή εκτοπίζουν το δημόσιο βίο.

Αρχαία κωμωδία (486–400 π.Χ.)

Η Αρχαία κωμωδία έγινε θεσμός για πρώτη φορά στην Αθήνα, στα Μεγάλα Διονύσια, το 486 π.Χ., πενήντα σχεδόν χρόνια μετά την καθιέρωση της τραγωδίας (534 π.Χ.). Αγώνας κωμωδίας διοργανώθηκε, με ευθύνη της πόλης, το 442 π.Χ. στα Λήναια, με υπεύθυνο οργάνωσης τον άρχοντα βασιλέα¹. Θεατρικός χώρος ήταν ο ίδιος με την τραγωδία, το θέατρο του Διονύσου, ενδεχομένως όμως, σύμφωνα με την άποψη ερευνητών, χρησιμοποιούσαν για τους κωμικούς αγώνες

1. Ένας από τους εννέα άρχοντες που είχε κληρονομήσει τις θρησκευτικές και δικαστικές αρμοδιότητες του παλιού βασιλιά.

και το θέατρο των Ληναίων, στα δυτικά της Ακρόπολης. Σε καθεμιά από τις τρεις ημέρες του εορτασμού οι θεατές έβλεπαν τα έργα ενός τραγικού, μια τετραλογία (τρεις τραγωδίες και ένα σατυρικό δράμα) και τρεις έως πέντε κωμωδίες.

α. Χαρακτηριστικά της Αρχαίας κωμωδίας

Κύριο γνώρισμα της κωμωδίας είναι ο πολιτικός της χαρακτήρας, η παρουσίαση δηλαδή επί σκηνής

επίκαιρων κοινωνικών και πολιτικών θεμάτων, ιδιαίτερα δύο κεντρικών: πόλεμος και ειρήνη, κρίση του θεσμού της πόλης. Άλλα γνωρίσματα της είναι η βωμολοχία και η δηκτική [(< δάκνω) = καυστική] σάτιρα γνωστών προσώπων (στοιχεία που επιβιώνουν στη σημερινή επιθεώρηση).

Η αθηναϊκή δημοκρατία, εξασφαλίζοντας την ελευθερία και την ισότητα μεταξύ των πολιτών, είχε δώσει στην κωμωδία το δικαίωμα της παρρησίας (πᾶν + ῥῆσις = λόγος), της ελευθερίας δηλαδή λόγου, στον ποιητή, χωρίς να φοβάται μήπως τον καταγγείλουν για συκοφαντία ή εξύβριση, γιατί τον προστάτευε ο ιερός νόμος του θεού Διονύσου. Έτσι, ο κωμικός ποιητής τοποθετείται σε κάθε σοβαρό ηθικοθρησκευτικό και

πολιτικοκοινωνικό πρόβλημα της εποχής του, ασκεί κριτική σε όλα τα σημαντικά πρόσωπα, διασύρει όχι μόνο τη δημόσια αλλά και την ιδιωτική ζωή τους (ὄνομαστί κωμωδεῖν).

Η προσωπική αυτή σάτιρα, στην αρχή, είχε σκοπό να διασκεδάσει το ακροατήριο. Στη συνέχεια, όμως, παράλληλα με την τραγωδία, συνέβαλε στη βελτίωση της πολιτείας, στηλιτεύοντας κάθε παρανομία και ασκώντας οξύτατη κριτική στα «τῆς πόλεως πράγματα» και σε όσους τα διαχειρίζονται. Δεν προκαλούσε δηλαδή μόνο ευθυμία και γέλιο, αλλά ήταν και ωφέλιμη, «χρηστὰ τῇ πόλει λέγειν».

Η Αρχαία κωμωδία αντιτάχθηκε σε κάθε ανανεωτική κίνηση της εποχής της, υπερασπίστηκε με πείσμα τα ιδανικά της και επέκρινε ανηλεώς τους εκπροσώπους κάθε νεωτερισμού.

Πήρε συντηρητική θέση στο πρόβλημα της παιδείας, της ποίησης, της μουσικής. Χτύπησε τους φιλόπολους και προπαγάνδισε την ειρήνη. Οι κωμικοί ποιητές ανήκουν στην αντιπολίτευση, αλλά ως προς τα πολιτικά τους φρονήματα δεν ήταν λιγότερο δημοκρατικοί από τους ακροατές τους, οι οποίοι διασκέδαζαν ακούγοντας να διακωμωδούνται οι αρχηγοί τους ή οι πολιτικές τους απόψεις. Η αθηναϊκή δημοκρατία είχε επιτρέψει στους κωμικούς ποιητές πλήρη ελευθεροστομία ακόμη και για τον άξιο ηγέτη και μεγάλο τέκνο της, τον Περικλή.

β. Δομή της Αρχαίας κωμωδίας

Σε αντίθεση προς την τραγωδία, στη δομή της Αρχαίας κωμωδίας επικρατεί μεγάλη ελευθερία. Τα συστατικά μέρη που την απαρτίζουν είναι:

- **Πρόλογος:** Εκτενέστερος και πιο ποικιλόμορφος από τον αντίστοιχο της τραγωδίας. Οι θεατές ενημερώνονται από έναν υποκριτή ή με διάλογο για τον προβληματισμό του ποιητή και για το κωμικό σχέδιό του.
- **Πάροδος του Χορού:** Εκτενέστερη και πιο εντυπωσιακή από την αντίστοιχη της τραγωδίας, συνήθως θορυβώδης, παίρνει θέση (συμφωνεί ή διαφωνεί) ως προς το κωμικό σχέδιο.

- **Ἄγών:** Ἴχει το ρόλο των επεισοδίων της τραγωδίας. Δύο υποκριτές ή ένας υποκριτής και ο Χορός εκθέτουν δύο αντιτιθέμενες απόψεις. Κάθε πλευρά διεξάγει αγώνα εναντίον της άλλης, για να επικρατήσει· η λύση του συμβιβασμού δεν προβλέπεται. Ο ἄγών, που εξέφραζε κυρίως την προσωπική γνώμη του ποιητή, συνδύαζε τα αδόμενα μέρη και τα απαγγελλόμενα, που είναι, κατά σειρά, τα εξής εννέα:
 - η ὤδη: τραγούδι του Χορού για την επικείμενη αντιπαράθεση.
 - ο κατακελευσμός (κελεύω = παροτρύνω): προτροπή του κορυφαίου του Χορού στον εκ-

πρόσωπο της μιας πλευράς να αναπτύξει τα επιχειρήματά του.

- το ἐπίρρημα (ἐπί + ῥῆμα < ἐρῶ / μέλλοντας του λέγω): ἀνάπτυξη, σε διαλογική μορφή, των διαφορετικών απόψεων των αντιπαρατιθεμένων.**
- το πνῖγος ἢ μακρόν: κατάληξη του επιρρήματος, που εκφωνείται από τον κορυφαίο απνευστί, με αυξανόμενη ταχύτητα και παράλληλο δυνάμωμα της φωνής.**
- η σφραγίς: ο ἔπαινος του νικητή.**

Αντίστοιχα των παραπάνω μερών, σε μετρική και στιχουργική αναλογία, είναι η ἀντωδή, ο ἀντικατακελευσμός, το ἀντεπίρρημα, το ἀντίπνιγος.

- **Παράβασις:** Διακοπή που διασπά τη δράση. Αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της Αρχαίας κωμωδίας¹ και ανήκει αποκλειστικά στο Χορό. Αρχικά ο όρος σήμαινε τους στίχους εκείνους, γραμμένους σε αναπαιστικό μέτρο, με τους οποίους ο ποιητής, στη μέση περίπου του έργου, απευθύνεται μέσω του Χορού προς τους θεατές [παρέβαινε (= προχωρούσε), πρὸς τὸν Δῆμον].

1. Σε δύο κωμωδίες του Αριστοφάνη (Ἐκκλησιάζουσαι και Πλούτος) δεν υπάρχει παράβαση· αυτό συμβαίνει γιατί οι ελευθερίες του δήμου περιορίστηκαν.

Η Παράβαση γινόταν με λόγο άσχετο προς την όλη υπόθεση και περιείχε κρίσεις που αναφέρονταν στην πολιτική και κοινωνική κατάσταση της πόλης. Από τους στίχους αυτούς ονομάστηκε, κατ' επέκταση, παράβασις ολόκληρη η ενότητα, η οποία αποτελείται από επτά μέρη:

- Τα απλά, που απαγγέλλονταν από τον κορυφαίο: το κομμάτιον (προτροπή προς το Χορό να αρχίσει), οι ανάπαιστοι και το πνίγος (όπως στον Αγώνα).**
- Η συζυγία: η ὤδῃ, το ἐπίρρημα, η ἀντῶδῃ και το ἀντεπίρρημα. Ενίοτε, υπάρχει και δευτερεύουσα παράβαση**

από τέσσερα μέρη, που μοιάζει εξωτερικά με τη συζυγία της παράβασης.

- **Διαλογικές σκηνές:** Είναι οι σκηνές μετά την Παράβαση, χαλαρά συνδεδεμένες μεταξύ τους, που χωρίζονται με λυρικά τραγούδια του Χορού, τα οποία θυμίζουν τα στάσιμα της τραγωδίας.
- **Έξοδος:** Αποχώρηση του Χορού με το θριαμβευτή πρωταγωνιστή, μέσα σε εορταστικό κλίμα, με τραγούδια και χορούς.

Ο πρόλογος και οι διαλογικές σκηνές λέγονται κυρίως από τους υποκριτές. Η πάροδος, ο αγών και η έξοδος ανήκουν στο Χορό και τους υποκριτές. Η ωδή και η αντωδή, σε μέτρα της χορικής ποίησης, περιλάμβαναν ύμνους στους θεούς ή αυτοέπαινο του Χορού. Το επίρρημα και το αντεπίρρημα είχαν ως περιεχόμενο το πολιτικό σκώμμα (= πείραγμα).

Οι ηθοποιοί (τρεις έως πέντε συνήθως σε κάθε κωμωδία) εμφανίζονταν με κωμικά χαρακτηριστικά, φορούσαν μάσκες και κρατούσαν το φαλλό. Το Χορό αποτελούσαν 24 πρόσωπα, χωρισμένα συνήθως σε δύο ημιχόρια, χωρίς αναγκαστική ομοιογένεια στην ηλικία, το ντύσιμο, ακόμη και το φύλο· φορούσαν αλλόκοτες ενδυμασίες, που παρίσταναν σφήκες, πουλιά, βατράχους

κ.ά. (που δίνουν και τον τίτλο στην κωμωδία), προσωπίδες και φαλλό, προκαλώντας με την εμφάνισή τους την έκπληξη του κοινού. Η όρχησή τους, αστεία και άσεμνη, λεγόταν κόρδαξ [κορδακισμός (< κορδακίζω) = ακόλαστος χορός].

Γλώσσα – Μέτρο

Γλώσσα της κωμωδίας είναι η ομιλούμενη αττική διάλεκτος – όλων των τάξεων –, που διανθίζεται από παρωδίες της επικής, λυρικής και τραγικής γλώσσας, από νεολογισμούς συνθέτων και από τύπους άλλων ελληνικών ιδιωμάτων ή διαλέκτων. Το μέτρο στα διαλογικά μέρη είναι το ιαμβικό τρίμετρο, όπως και στην τραγωδία, με εξαίρεση το ιαμβικό τετράμετρο στις σκηνές με

ζωηρό ρυθμό, και το αναπαιστικό τετράμετρο στις αντίστοιχες με βραδύτερο ρυθμό. Στα χορικά μέρη υπάρχει μεγάλη ποικιλία.

γ. Κυριότεροι εκπρόσωποι της Αρχαίας κωμωδίας

Στην Αθήνα, εκτός από τον Αριστοφάνη, έζησαν πολλοί ποιητές κωμωδιών· γνωρίζουμε τα ονόματα 60 περίπου, οι οποίοι παρουσίασαν εκατοντάδες κωμωδιών που χάθηκαν όλες, εκτός από μερικούς στίχους ή τίτλους έργων. Στους παλαιότερους ανήκουν ο Μάγνης, που είχε κερδίσει 11 νίκες στα Μεγάλα Διονύσια, και ο Χιωνίδης, που αναφέρεται ως πρώτος νικητής το 486 π.Χ. Από τους κωμωδιογράφους, σύγχρονους και ανταγωνιστές του

Αριστοφάνη¹, κυριότεροι αντιπρόσωποι είναι οι παρακάτω:

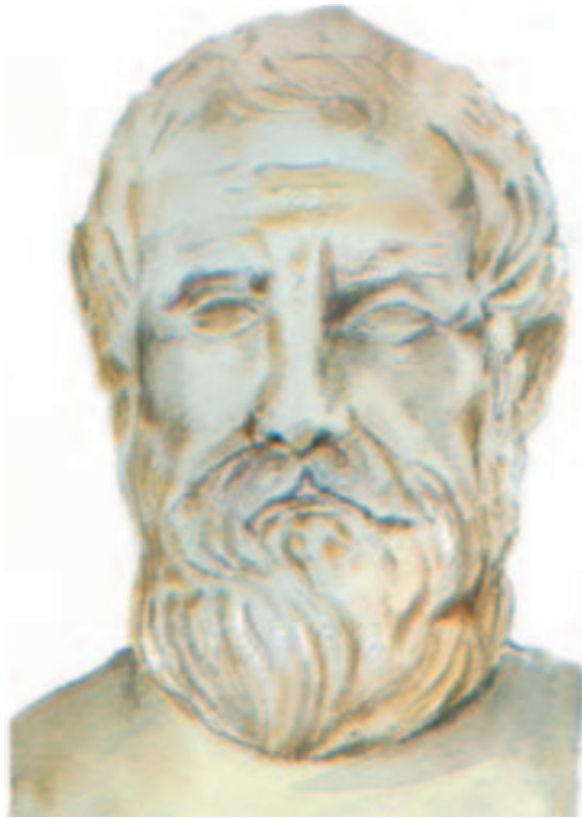
– Κρατῖνος (520–423 π.Χ.): Θεωρείται ο δημιουργός της πολιτικής σάτιρας. Διακρίνεται για τη γνήσια κωμική έμπνευση, τη βιαιότητα και την ειλικρίνεια. Από τις 24 κωμωδίες του δεν έχουμε παρά ελάχιστα αποσπάσματα από το τελευταίο του έργο, την Πυτίνη (= κρασοκανάτα, φλασκή), που κέρδισε το πρώτο βραβείο (423 π.Χ.), ενώ ο Αριστοφάνης, την ίδια χρονιά, το τρίτο με τις Νεφέλες. Ο ποιητής μορφοποιεί σε κωμωδία

1. Ο Οράτιος (Σάτιραι, I, 4, 1) ξεχώρισε σ' ένα στίχο του τρεις μεγάλους: Εύπολι, Κρατῖνο και Αριστοφάνη.

την τραγωδία της ζωής του (πάθος για το κρασί).

- Κράτης (περί το 450 π.Χ.): Έγραψε οργανωμένες κωμωδίες, με υπόθεση, και παρουσίασε φιλοσοφικές αλληγορίες. Κέρδισε τρεις νίκες.
- Εὐπόλις (445–412 π.Χ.): Έγραψε 17 κωμωδίες, με 7 πρώτες νίκες. Διακρίνεται για την ικανότητα στην πλοκή της υπόθεσης. Υπήρξε σφοδρός πολέμιος της φαυλότητας. Φίλος στην αρχή του Αριστοφάνη, έγινε αργότερα εχθρός του.
- Φερεκράτης (β' μισό 5ου αι. π.Χ.): Έγραψε 16 κωμωδίες και διακρίνεται για την ευρηματικότητα στη θεματική των κωμωδιών του, π.χ. Μυρμηκάνθρωποι.

Αριστοφάνης (445–385 π.Χ.)

Αριστοφάνης. Ελεύθερη απόδοση

α) Βιογραφικά στοιχεία

Ο Αριστοφάνης, γιος του Φιλίππου, γεννήθηκε στην Αθήνα, στο δήμο Κυδαθηναίων (σημερινή Πλάκα), όπου και πέρασε όλη του τη ζωή, με εξαίρεση ένα μικρό διάστημα που έζησε στην Αίγινα. Ανήκε στην αριστοκρατική τάξη, έσκωπτε

τολμηρότατα τους δημοκρατικούς, ο ίδιος όμως αναδείχθηκε θερμός υπερασπιστής της ειρήνης. Σε εξαιρετικά νεαρή ηλικία, μόλις 18 χρόνων, έγραψε το πρώτο του έργο, τους Δαιταλῆς (= -εῖς)¹ κερδίζοντας το δεύτερο βραβείο (427 π.Χ.), τον επόμενο χρόνο τους Βαβυλωνίους² και, είκοσι χρόνων, τους Ἀχαρνῆς. Και τα τρία έργα τα παρουσίασε στο

-
1. Αττική γραφή: Δαιταλῆς, Ἀχαρνῆς, Ἴππῆς. Οι Δαιταλείς (ἡ δαίς, -τὸς = συμπόσιο), συνδαιτυμόνες, συμποσιαστές έχουν θέμα την αντίθεση μεταξύ παλαιού και νέου τρόπου αγωγής.
 2. Η κωμωδία αυτή ασκεί έντονη κριτική στην εξωτερική πολιτική του Κλέωνα.

κοινό με ψευδώνυμο (Καλλίστρατος), λόγω του μικρού της ηλικίας. Ο Πλάτων τον εκτιμούσε ιδιαίτερα και τον παρουσίασε στο Συμπόσιο να μιλάει για τον έρωτα. Στο θάνατό του, τη θεία τέχνη του ποιητή ύμνησε ο μεγάλος φιλόσοφος με το σύντομο επίγραμμα του, όπου τον παρομοιάζει με ιερό ναό των Χαρίτων.

**Αἱ Χάριτες τέμενός τι λαβεῖν ὄπερ
οὐχὶ πεσεῖται**

**διζόμεναι, ψυχὴν εὖρον Ἀριστοφά-
νους.**

**[Οἱ Χάριτες ναὸ γυρεύοντας γερὸ,
που να μην πέσει,**

**να κάτσουν μέσα, τὴν ψυχὴ τοῦ
Ἀριστοφάνη βρήκαν.]**

(Μτφρ. Ι.Θ. Κακριδῆς)

β) Το έργο του

Έγραψε πάνω από 40 κωμωδίες –αναφέρονται 46 τίτλοι– από τις οποίες σώζονται μόνο 11, και περισσότερα από 900 αποσπάσματα. Από αυτές οι 9 γράφτηκαν και διδάχθηκαν στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο λόγος διάσωσης του έργου του σε ικανοποιητικό βαθμό, συγκριτικά με άλλους συγγραφείς, είναι προπάντων το άρτιο αττικό ύφος και η θεματολογία.

Άχαρνείς (425 π.Χ., Λήναια, 1ο βραβείο), αριθμός στίχων 1.234

Ο Δικαιόπολις (όνομα που σχετίζεται με τη δικαιοσύνη) συνάπτει ιδιωτική συνθήκη ειρήνης με τους αντιπάλους της πατρίδας του. Στην ενέργειά του αντιδρούν οι συνδημότες

του Αχαρνείς, οι οποίοι θέλουν να συνεχιστεί ο πόλεμος, για να πάρουν εκδίκηση εξαιτίας των δεινών που έχουν υποστεί. Στις αντιλήψεις του ειρηνικού αγρότη Δικαιοπόλη αντιτίθεται ο φιλοπόλεμος Λάμαχος, Αθηναίος στρατηγός, ο οποίος γυρίζει στο τέλος από τον πόλεμο τραυματισμένος. Το έργο έχει θέμα την αντιπαράθεση ειρήνης και πολέμου. Το Χορό αποτελούν δημότες από τις Αχαρνές (περιοχή Μενιδίου), έναν από τους δήμους της Αττικής που είχε ιδιαίτερα δοκιμαστεί στον Πελοποννησιακό πόλεμο.

Ίππεϊς (424 π.Χ., Λήναια, 1ο βραβείο), αριθμός στίχων 1.408

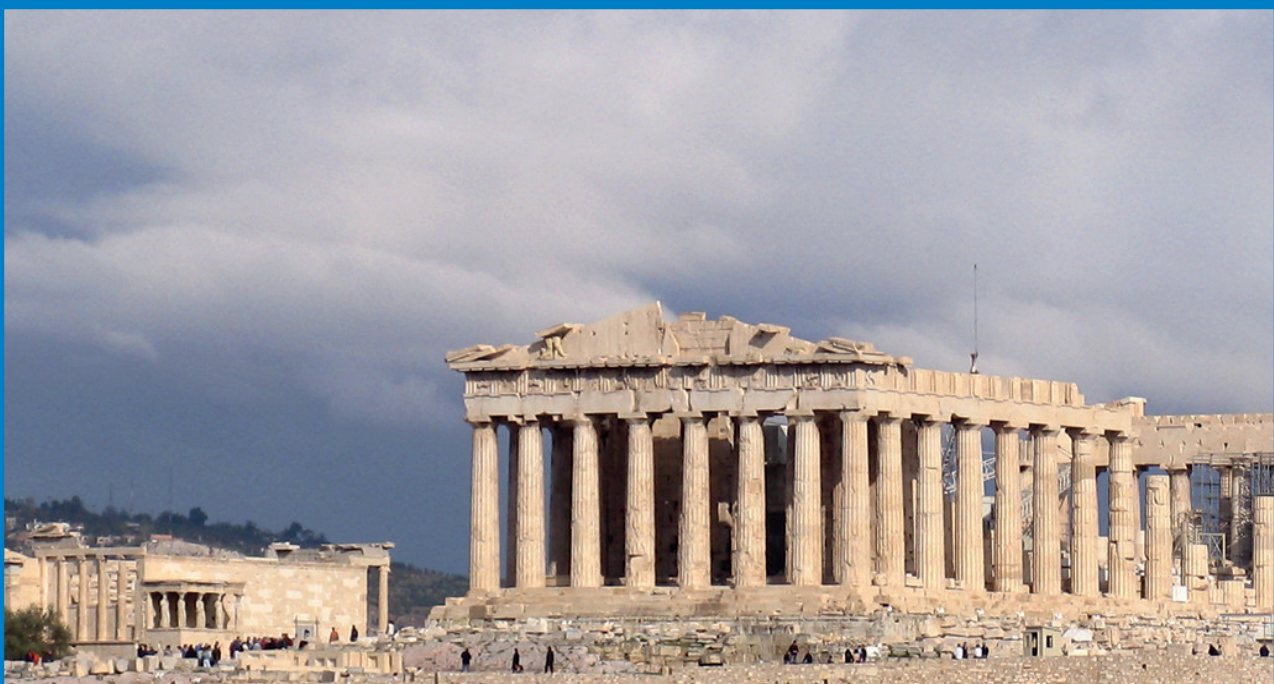
Έχει θέμα τη μετωπική επίθεση κατά του στρατηγού–δημαγωγού Κλέωνα, τον οποίο σατιρίζει με τα

μελανότερα χρώματα. Ο Δήμος (= αθηναϊκός λαός) ενσαρκώνει τον εύπιστο δήμο των Αθηνών που εξαπατάται από ένα δούλο, το βυρσοδέψη (= δερματοπώλη) Παφλαγόνα (Κλέωνα), ο οποίος νικιέται από τον αλλαντοπώλη (= πωλητή λουκάνικων) Αγοράκριτο (δημαγωγό Υπέμβολο). Γενικά, σατιρίζεται η ενδοτικότητα του λαού στις κολακείες. Το Χορό αποτελούν Αθηναίοι από την αριστοκρατική τάξη των Ιππέων.

Νεφέλαι (423 π.Χ., Μεγάλα Διονύσια, 3ο βραβείο), αριθμός στίχων 1.511

Ο Στρεψιάδης (όνομα που παραπέμπει στη στρεψοδικία, δηλαδή τη διαστροφή της αλήθειας) πυρπολεί το φροντιστήριο (σχολή) του Σωκράτη, γιατί διδάσκει τον ήττονα

λόγον (= άδικο). Ο φιλόσοφος, ασχολούμενος με τα ουράνια φαινόμενα (μετέωρα), παρουσιάζεται να αεροβατεί, κρεμασμένος σ' ένα καλάθι, ενώ οι προσωποποιημένοι, Δίκαιος και Άδικος, λόγοι, που εκπροσωπούν αντίστοιχα τη συντηρητική και τη σύγχρονη αγωγή, διεξάγουν την πρώτη αντιπαράθεση. Ο ποιητής ασκεί κριτική στην παιδεία που παρείχαν οι σοφιστές, στους οποίους κατέτασσε και το Σωκράτη. Ο Χορός αποτελείται από σύννεφα που συμβόλιζαν τις άσκοπες αναζητήσεις των φιλοσόφων. [Το έργο που έχουμε αποτελεί ξαναδουλεμένη δεύτερη γραφή του αρχικού.]

**Παρθένες βροχοφόρες, πάμε
στην πλούσια χώρα, που γεννάει
τα παλικάρια
στης Παλλάδας, στου Κέκροπα το
θάμα!
Εκεί μυστήρια ανείπωτα, ιερά
γιορτάζονται κάθε φορά
κι ανοίγει τ' άδυτα ο ναός στους
μύστες μόνο·
εκεί ναοί κι αγάλματα των θεών,**

**πομπές, θυσίες και γλέντια όλο το
χρόνο**

**κι όταν ο κάμπος λουλουδίζει,
βαστά πασίχαρ' η γιορτή του
Βάκχου μέρες**

**κι η χώρ' αστράφτει και βουίζει
από χορούς, τραγούδια και φλογέρες.**

**(Νεφέλαι, στ. 299-310,
μτφρ. Κ. Βάρναλης)**

**Το τραγούδι των Νεφελών για
την Αθήνα είναι από τα λυρικότε-
ρα κομμάτια του Αριστοφάνη. Στην
ποιητική αυτή εικόνα οι Νεφέλες
(άσπρα σύννεφα) τραγουδούν αθέ-
ατες το χορικό, στο οποίο εξυμνεί-
ται, με ανυπέρβλητη παραστατικό-
τητα, η ομορφιά της αττικής φύσης.**

Σφήκες (422 π.Χ., Λήναια, 2ο βραβείο), αριθμός στίχων 1.537

Διακωμωδούνται το φιλόδικον (= δικομανία) των Αθηναίων, η συγκρότηση των αθηναϊκών δικαστηρίων, η πολιτική διαφθορά και η καταστροφική επιρροή του Κλέωνα. Τα πλασματικά ονόματα των δύο κεντρικών ηρώων, Βδελυκλέωνα και Φιλοκλέωνα (β' συνθετικό και στα δύο το Κλέων), υπονοούν τις μερίδες των οπαδών και αντιπάλων του μεγάλου δημαγωγού. Ο Χορός αποτελείται από γέρους δικαστές της Ηλιαίας¹ που είναι ντυμένοι σφήκες, με το

1. 'Ηλιαία (άλια < αλής = συγκέντρωση, Εκκλησία): ανώτατο λαϊκό δικαστήριο της Αθήνας. 'Ηλιαστής = δικαστής.

κεντρί (υπονοεί την καταδικαστική ψήφο) στην άκρη της στολής τους.

Εἰρήνη (421 π.Χ., Μεγάλα Διονύσια, 2ο βραβείο), αριθμός στίχων 1.357

Ο Αθηναῖος αμπελουργός Τρυγαῖος καβάλα σ' ένα πελώριο σκαθάρι (ἵπποκάνθαρον) ανεβαίνει στους ουρανοὺς, για να ελευθερώσει τη φυλακισμένη από τον πόλεμο Εἰρήνη και να την ξαναφέρει στη γη. Η Εἰρήνη επιστρέφει συνοδευόμενη από την Οπώρα (καρποφορία) και τη Θεωρία (γιορτή). Το ἔργο τελειώνει με γαμήλια πομπή και τον υμέναιο (= γάμο) Τρυγαίου και Οπώρας. Η κωμωδία διδάχθηκε λίγους μήνες μετά το θάνατο του Κλέωνα και του Σπαρτιάτη στρατηγού Βρασίδα και λίγες μέρες πριν από τη σύναψη της Νικίειας ειρήνης. Ἴχει φιλειρηνικό

**μήνυμα με πανελλήνιες διαστάσεις.
Ο Χορός, με δύο ημιχόρια, αποτε-
λείται από Αθηναίους αγρότες και
Πανέλληνες.**

**’Ορνιθες, οι (414 π.Χ., Μεγάλα Διο-
νύσια, 2ο βραβείο), αριθμός στίχων
1.765**

Δύο Αθηναίοι, με δηλωτικά ονόματα, ο Πεισθέταιρος (= πιστός φίλος) και ο Ευελπίδης (= με καλές ελπίδες), αγανακτισμένοι από τη διαφθορά της πολιτικής ζωής στην Αθήνα, ιδρύουν με τη βοήθεια του βασιλιά των πουλιών Έποπα (= τσαλαπετεινού) μια καινούρια φανταστική πόλη στον εναέριο χώρο, μεταξύ θεών και ανθρώπων, τη Νεφελοκοκκυγία [νεφέλη + κόκκυξ (= κούκος)]. Ακολουθεί θυσία, για να γιορτάσουν το γεγονός, που διακόπτεται συνεχώς από ανεπιθύμητους καιροσκόπους επισκέπτες (π.χ. χρησολόγος, γεωμέτρης κ.ά.). Το έργο τελειώνει με γαμήλια πομπή του Πεισθέταιρου που παίρνει γυναίκα του την έμπιστη σύμβουλο του Δία, την ωραιότατη Βασίλεια. Διακωμωδείται η τυχοδιωκτική εκστρατεία

των Αθηναίων στη Σικελία. Ο ποιητής ασχολείται με την ανευθυνότητα και την επιπόλαιη πολυπραγμοσύνη των Αθηναίων και τις επιπτώσεις της αθηναϊκής επεκτατικής πολιτικής. Η κωμωδία πήρε το όνομά της από το Χορό των Ορνίθων με την ποικιλόχρωμη συγκρότησή τους.

Λυσιστράτη (411 π.Χ., πιθανόν στα Μεγάλα Διονύσια, δε μαρτυρείται το βραβείο), αριθμός στίχων 1.321

Η κωμωδία έχει θέμα την ειρήνη και στόχο την προβολή του αιτήματος για τερματισμό του πολέμου (Λυσιστράτη < λύω + στρατός), με διαλλακτική διάθεση. Το κύριο κωμικό μοτίβο είναι η ερωτική απεργία των γυναικών σε πανελλήνια κλίμακα, για να εξαναγκάσουν τους άνδρες

να συνάψουν ειρήνη. Την πρωτοβουλία αναλαμβάνει η ομώνυμη ηρωίδα, που κινητοποιεί τις γυναίκες της Αθήνας και της Σπάρτης· οι δύο παρατάξεις, τελικά, συμφιλιώνονται και η ειρήνη επισφραγίζεται με κοινό γλέντι στην Ακρόπολη. Ο Χορός, σε δύο ημιχόρια, αποτελείται από Αθηναίους, γέρους και γριές.

Θεσμοφοριάζουσαι (411 π.Χ., πιθανόν στα Λήναια, δε μαρτυρείται το βραβείο), αριθμός στίχων 1.231

Κεντρικό θέμα είναι η διακωμώδηση του Ευριπίδη και της τραγικής του τέχνης. Παρωδούνται εννέα τραγωδίες του Ευριπίδη, κυρίως όμως δύο νέα έργα του, το 412 π.Χ., η Έλένη και η Άνδρομέδα. Οι συναθροισμένες γυναίκες, που αποτελούν το Χορό, αποφασίζουν το θάνατο του

Ευριπίδη, επειδή τις συκοφαντούσε στις τραγωδίες του. Ο Μνησίλοχος, φίλος του Ευριπίδη, ντυμένος γυναίκα, εισέρχεται στις απόρρητες γιορτές, για να υποστηρίξει τον ποιητή από τις εναντίον του κατηγορίες των γυναικών που τον θεωρούν μισογύνη· αποκαλύπτεται όμως το φύλο του, απειλείται με ακατονόμαστες τιμωρίες, αλλά σώζεται τελικά από τον Ευριπίδη. Η ονομασία οφείλεται στα Θεσμοφόρια, πανελλήνια γιορτή αφιερωμένη στη Δήμητρα και την κόρη της Περσεφόνη, που τη γιόρταζαν οι γυναίκες, την εποχή της σποράς, με αυστηρό αποκλεισμό των ανδρών.

Βάτραχοι (405 π.Χ., Λήναια, 1ο βραβείο), αριθμός στίχων 1.533

Ο Διόνυσος, θεός του θεάτρου, μέσα από πολλές κωμικές περιπέτειες, κατεβαίνει στον Άδη, για να ξαναφέρει στη ζωή κάποιον από τους τρεις μεγάλους τραγικούς, πεθαμένους πια, γιατί οι διάδοχοί τους γράφουν ανόητα δράματα. Για το σκοπό

αυτό γίνεται ποιητικός διαγωνισμός, με κριτή τον ίδιο το Διόνυσο, για τα πρωτεία ανάμεσα στον Αισχύλο και τον Ευριπίδη. Ανακηρύσσεται νικήτῆς ο Αισχύλος¹. Ο ανταγωνιστικός διάλογος των δύο ποιητῶν δίνει στον Αριστοφάνη την ευκαιρία να εκφράσει τις απόψεις του για την τέχνη. Με αφορμή το θάνατο του Ευριπίδη, προβάλλεται η σύγκρουση μεταξύ παλαιάς και νέας αντίληψης για την τραγική ποίηση. Στο έργο υπάρχουν δύο χοροί: ο κύριος, από μύστες των Ελευσινίων μυστηρίων,

1. Ο θαυμασμός του Αριστοφάνη είναι απεριόριστος «ἐγὼ γὰρ Αἰσχύλον νομίζω πρῶτον ἐν ποιηταῖς» (Νεφ. 1366. Πρβλ. Ἄχαρν. 10) Επαινετικά, ὅμως, λόγια γράφει και για το Σοφοκλή (Βάτρ. 78, 788).

και ένα παραχορήγημα¹ βατράχων, απ' όπου και ο τίτλος της κωμωδίας.

Ἐκκλησιάζουσαι (393-391 π.Χ., χρονολόγηση αμφισβητούμενη· δε μαρτυρούνται βραβείο και γιορτή), αριθμός στίχων 1.183

Οι γυναίκες, με επικεφαλής την Πραξαγόρα (πράσσω + αγορά), μεταμφιεσμένες σε άντρες, καταλαμβάνουν με πραξικόπημα την εξουσία

1. Δευτερεύουσας σημασίας Χορός (αποχωρούσε όταν η παρουσία του ήταν περιττή), που απαιτούσε χωριστή δαπάνη από το χορηγό της παράστασης. Υπάρχει στην Ειρήνη και τους Σφῆκες. Πρβλ. Αίσχ. Εὐμενίδες, Σοφοκλ. Οιδίπους Τύραννος, όπου παρατηρείται ὑπαρξη παραχορηγήματος.

και επιβάλλουν σε όλα την κοινοκτημοσύνη, θέμα που θα το ξαναβρούμε στην Πολιτεία του Πλάτωνα. Το νέο σύστημα οδηγεί τελικά, με ευτράπελες σκηνές, σε αδιέξοδες καταστάσεις. Σατιρίζονται οι νέες ιδέες για κοινοκτημοσύνη και χειραφέτηση των γυναικών, καθώς και η ανικανότητα των ανδρών να κυβερνήσουν σωστά το κράτος. Ονομάστηκε έτσι από το Χορό των γυναικών που προέρχονται από τους εξοχικούς δήμους της Αθήνας και κάνουν συνέλευση (ἐκκλησιάζω = μετέχω στην Εκκλησία του Δήμου).

Πλοῦτος (388 π.Χ., βραβείο και γιορτή δε μαρτυρούνται), αριθμός στίχων 1.209

Ο Χρεμύλος, φτωχός Αθηναίος

αγρότης, οδηγεί στο ναό του Ασκληπιού το θεό Πλούτο, που τυφλώθηκε από το Δία, για να μην ανταμείβει μόνο τους καλούς. Παρά τις ενστάσεις της Πενίας (προσωποποιημένης φτώχειας), ότι δηλαδή όλες οι αρετές των ανθρώπων οφείλονται σε αυτήν, ο Πλούτος θεραπεύεται και εγκαθίσταται πανηγυρικά στην Ακρόπολη, όπου αμείβει μόνο τους καλούς. Ο ποιητής πραγματεύεται το θέμα της άδικης κατανομής των αγαθών στους ανθρώπους, προβάλλοντας το παράπονό του μέσα σε ατμόσφαιρα παραμυθιού και φιλοσοφικής αλληγορίας. Δεν υπάρχουν στο έργο χορικά και παράβαση.

γ) Χαρακτηριστικά της ποιητικής του τέχνης

Ο Αριστοφάνης είναι ένας μεγαλοφυής κωμωδιογράφος. Εμπνέεται από το κοινωνικό γίνεσθαι της εποχής του: τα προβλήματα του δήμου, τις πολιτικές αντιπαραθέσεις, τα νέα φιλοσοφικά ρεύματα και τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς, τα φαινόμενα διαφθοράς της εξουσίας, τις οικονομικές μεταλλάξεις και όλα τα πράγματα και τα πρόσωπα που απασχολούν τους συμπολίτες του και την καθημερινότητά τους. Οι Αθηναίοι ένιωθαν έντονα συνδεδεμένοι με τα δρώμενα επί σκηνής και, συμφωνώντας ή διαφωνώντας, συνειδητοποιούσαν ότι αυτό που έβλεπαν τους αφορούσε άμεσα.

Το έργο του Αριστοφάνη απηχεί την πνευματική και πολιτική ζωή της Αθήνας του 5ου αιώνα και διακρίνεται για:

- την ανεξάντλητη κωμική φλέβα (καυστική σάτιρα και λεπτή ειρωνεία, ευτράπελες και άσεμνες σκηνές με χοντροκομμένες χειρονομίες),**
- την πολιτική διάσταση των κωμωδιών με θέματα τόσο επίκαιρα, που προκαλούν δέος,**
- την πληθωρική και τολμηρή φαντασία και την ελευθερία έμπνευσης,**
- τη θεατρική δεξιοτεχνία (κωμικά ευρήματα: λογοπαίγνια, φάρσες, ευφυείς υπαινιγμοί, παρωδίες αλλά και λυρικές εκτροπές),**

- **το λεκτικό πλούτο, λεξιλόγιο από όλα τα στρώματα, διανθισμένο με πολλές βωμολοχίες και παράτολμους σχηματισμούς.**

Η ποικιλία της γλώσσας καθρεφτίζει την αντίστοιχη του περιεχομένου, μέσα στην οποία πραγματικά και φανταστικά στοιχεία αναμειγνύονται με ανεπανάληπτο τρόπο.

Ο Αριστοφάνης αντλεί από κάθε πηγή: προγενέστερη ποιητική παραγωγή, πεζό λόγο, κείμενα νόμων, γλώσσα του απλού λαού· χρησιμοποιεί λέξεις ονοματοποιημένες, που αποτελούν μίμηση φωνής των ζώων ή πτηνών, κάνει παρεμβάσεις στη σημασία των λέξεων, πλάθει

πολλές νέες, δημιουργεί σύνθετες που φτάνουν ως την υπερβολή¹.

Τα πρόσωπα των κωμωδιών του είναι συνήθως πολυάριθμα· ο κύριος, όμως, ήρωας με διαφορετικά ονόματα σε κάθε έργο είναι ο μέσος Αθηναίος πολίτης, που αγανακτεί για ό,τι ανάποδο συμβαίνει στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Επικρίνει τις υπερβολές της δημοκρατίας στηλιτεύοντας αυτούς που κυβερνούν· γι' αυτό επιτίθεται με τόλμη και βιαιότητα στους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες της εποχής, στους

1. Δημιούργημά του είναι η μεγαλύτερη ελληνική λέξη (78 συλλαβές), όνομα ενός πολυσύνθετου φαγητού. Έκκλησ. 1169–1175.

πολεμοχαρείς δημαγωγούς, στους δικομανείς και φιλοπόλεμους, στους κήρυκες νέων ιδεών (κυρίως τους σοφιστές), ακόμη – έστω και άδικα – στο Σωκράτη και στον Ευριπίδη. Συνεχώς εγκωμιάζει τις δοξασμένες μέρες του παρελθόντος της δημοκρατικής Αθήνας, παραμένοντας προσκολλημένος στις παραδόσεις.

Η κωμωδία, κατά το πρότυπο του Αριστοφάνη, συνδέεται, όπως και η τραγωδία, με την πολιτική άνθηση της Αθήνας. Μετά την παρακμή της πόλης δεν επέζησαν ούτε η μία ούτε η άλλη.

δ) Η διαχρονικότητα του Αριστοφάνη

Οι μελετητές της αρχαίας λογοτεχνίας αναγνωρίζουν σήμερα τον Αριστοφάνη ως τον πιο μεγάλο Έλληνα κωμικό ποιητή. Οι κωμωδίες του μαρτυρούν μια στάση στοχαστική απέναντι στα προβλήματα των συγχρόνων του και εκφράζουν τις βαθύτερες ανησυχίες ενός πολίτη που είναι ενήμερος για την πολιτική ζωή του τόπου του και παρακολουθεί τα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής του.

Ήδη, ο Πλάτων ξεχώρισε τον Αριστοφάνη από όλους τους κωμικούς ποιητές, δίνοντάς του ανάλογη θέση στο Συμπόσιον και τονίζοντας την ανάγνωση του έργου του για την κατανόηση της αθηναϊκής πολιτείας.

Ο φιλόσοφος κληροδότησε το θαυμασμό του στον Αριστοτέλη και, στη συνέχεια, στους Αλεξανδρινούς και στους Ρωμαίους. Οι Βυζαντινοί φιλόλογοι επικεντρώθηκαν κυρίως σε τρεις αριστοφανικές κωμωδίες (βυζαντινή τριάδα: Νεφέλες, Βάτραχοι, Πλούτος), που χρησιμοποιούνταν στην εκπαίδευση ως ενδεικτικά σχολικά αναγνώσματα. Στην Αναγέννηση, ο Έρασμος¹ (1469-1536) συνιστούσε τη μελέτη του Αριστοφάνη, επειδή θεωρούσε τις κωμωδίες ελκυστικές και ενδιαφέρουσες. Το περιεχόμενο, τα θέματα και το πνεύμα των κωμωδιών του Αριστοφάνη γοητεύουν τους μεταγενέστερους

1. Ολλανδός ουμανιστής (= ανθρωπιστής) και ελληνιστής, εισηγητής της ερασμικής προφοράς.

αναγνώστες και τους σημερινούς θεατρόφιλους. Στο δραματολόγιο του σύγχρονου θεάτρου βρίσκονται συχνά τα έργα του Αριστοφάνη με θέμα την ειρήνη (Αχαρνείς, Ειρήνη, Λυσιστράτη) και οι Όρνιθες.

Στους νεότερους χρόνους, στην Ελλάδα, η επιβίωση του Αριστοφάνη σχετίζεται με τη νεοελληνική σκηνή. Η αναβίωση του αρχαίου δράματος – κυρίως με τα Επιδαύρια και τις παραστάσεις στο Ηρώδειο – ενθαρρύνουν τη μεταφραστική προσπάθεια με στόχο τις θεατρικές παραστάσεις. Εκδοτικοί οίκοι αναλαμβάνουν τη μετάφραση, έμμετρη ή πεζή, όλων των κωμωδιών του Αριστοφάνη και αξιόλογοι μεταφραστές, παλαιότεροι και σύγχρονοι, δοκιμάζονται στο έργο του κορυφαίου κωμωδιογράφου.

Ο πλούτος των αριστοφανικών παραστάσεων πιστοποιεί τη δημοτικότητα του και την προθυμία του κοινού να παρακολουθεί τις καινοτομίες διακεκριμένων σκηνοθετών.

Παράλληλα, στον τομέα της μουσικής, η κωμωδία γίνεται στίβος άμιλλας για τους σημαντικότερους συνθέτες μας. Οι αριστοφανικές παραστάσεις του Θεάτρου Τέχνης, ιδιαίτερα από τον Κάρολο Κουν, είναι αναμφισβήτητα ένα αξιόλογο γεγονός για τη θεατρική μας πορεία.

**Αριστοφάνη Θεσμοφοριάζουσες.
Επιδαύρια 1988. Φωτογραφία από
το πρόγραμμα του Εθνικού θεάτρου**

Μέση κωμωδία (400–330 π.Χ.)

Η Μέση κωμωδία (4ος αιώνας) αποτελεί τη μετάβαση από την Αρχαία στη Νέα κωμωδία του Μενάνδρου. Η πολιτική σάτιρα εκλείπει ήδη από τη Μέση κωμωδία.

Χαρακτηριστικά

Κύριο μέλημα της Μέσης κωμωδίας είναι η απεικόνιση σκηνών και τύπων της καθημερινής ζωής: κοινωνικές τάξεις, επαγγελματίες, ελληνικής ή βαρβαρικής καταγωγής, πρόσωπα της αγοράς (μάγειροι, παράσιτοι κ.ά.), καθώς και εταίρες. Κίνητρα δράσης είναι ερωτικά θέματα, ζηλοτυπίες, ραδιουργίες, επανεύρεση χαμένων προσώπων κ.ά. Ο Χορός έχει πολύ μικρή θέση,

τα χορικά είναι σύντομα, άσχετα με τη δράση, και λείπει η παράβαση· η απουσία της οφείλεται σε πολιτική παρακμή, γιατί εν τω μεταξύ έχει περιοριστεί η ελευθερία των ποιητών εξαιτίας του καθεστώτος των Τριάκοντα τυράννων ή λόγω άλλων περιστασιακών απαγορεύσεων προσωπικής διακωμώδησης. Το «ὄνομαστί κωμῶδεϊν» είχε και νωρίτερα απαγορευτεί περιστασιακά και ήταν βέβαια ένας από τους λόγους που η Αρχαία κωμωδία έδωσε τη θέση της στη Μέση.

Εκπρόσωποι

Στη διαμόρφωση της Μέσης κωμωδίας συνέβαλε και ο κωμικός ποιητής Φρύνιχος, σύγχρονος του Αριστοφάνη, εγκαινιάζοντας την

επεξεργασία χαρακτήρων (π.χ. Μονότροπος¹ = μοναχικός). Εξήντα περίπου ποιητές την περίοδο αυτή έγραψαν 700 περίπου κωμωδίες. Σπουδαιότεροι εκπρόσωποι είναι οι:

- Εϋβουλος ο Αθηναίος², ο οποίος έγραψε πάνω από 100 έργα με θέματα παρωδίες μύθων και τραγωδιών, βίους εταιρών και επαγγελματιών κ.ά.

-
1. Είναι και ο «μισάνθρωπος», ο μόνονωτος, θέμα που εκμεταλλεύτηκαν αργότερα ο Μένανδρος και ο Μολιέρος.
 2. Διαφορετικός από τον Εϋβουλο, τον Αθηναίου πολιτικό (403–330 π.Χ.).

- **Ἄντιφάνης ο Ρόδιος (405–330 π.Χ.), που πολιτογραφήθηκε όμως Αθηναίος. Ἐγγραψε περισσότερες από 300 κωμωδίες. Διακρίνεται για τη χαριτωμένη χρήση της αττικής γλώσσας και τη λεπτότητα και ευστοχία του σκώματος.**
- **Ἄλεξις από τους Θουρίους (375–275 π.Χ.), που και αυτός πολιτογραφήθηκε Αθηναίος. Θεῖος του Μενάνδρου και δάσκαλός του στη δραματική τέχνη. Ἐγγραψε 240 περίπου κωμωδίες, από τις οποίες γνωρίζουμε 130 τίτλους. Πολλοί τίτλοι είναι γυναικεία πρόσωπα, κυρίως εταίρες. Θεωρείται ο δημιουργός του τύπου του παρασίτου (ανθρώπου που τρώει ακάλεστος σε συμπόσιο και μεταβάλλεται**

σε κόλακα και γελωτοποιό), που πρωτοεμφανίζεται με το Σικελιώτη Επίχαρμο στην κωμωδία του Έλπις ή Πλούτος και θα γίνει παράδοση στη Νέα κωμωδία και στην αντίστοιχη ρωμαϊκή.

B. ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Τον 5ο αι. π.Χ. δημιουργείται η ιστοριογραφία, η οποία απομακρύνεται από τη μυθική αφήγηση και εισέρχεται στην ορθολογιστική σκέψη, την ιστορία. Η εμπειρία των Περσικών πολέμων και οι μεταστροφές της αθηναϊκής ηγεμονίας οδήγησαν στην ιστορία που επικεντρώνεται στο παρόν και στην πολιτική· παράλληλα, η ποίηση (έπος και δράμα), η φιλοσοφία, η επιστήμη συνέβαλαν αποφασιστικά στο σχηματισμό της.

Ο ορθολογισμός (βασισμένος στον ορθό λόγο, δηλαδή τη λογική) επηρεάζει καθοριστικά την επιστημονική γνώση και μέθοδο και εκφράζεται με την ιατρική, τη φιλοσοφία και τη ρητορική.

I. Η ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Ηρόδοτος (485–425 π.Χ. περίπου)

α) Βιογραφικά στοιχεία

Γιος του Λύξη, γεννήθηκε στη δωρική πόλη της Καρίας Αλικαρνασσό, στα νοτιοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας· περιοχή όπου το ιωνικό στοιχείο υπερίσχυσε έναντι του δωρικού και στην πολιτική ζωή και στη γλώσσα της πόλης. Η Αλικαρνασσός υπαγόταν στο περσικό κράτος και τη διοικούσε ο γιος της βασίλισσας Αρτεμισίας Λύγδαμις. Η οικονομική άνεση της οικογένειας του Ηροδότου, αλλά και ο θείος του Πανύασις, επικός ποιητής, συνέβαλαν ουσιαστικά στη μόρφωσή του.

Σε ηλικία είκοσι χρόνων αναγκάστηκε να εκπατριστεί και να καταφύγει, ως πολιτικός εξόριστος, στη

Σάμο, επειδή έλαβε μέρος στο κίνημα κατά του τυράννου. Από τη Σάμο ξαναγύρισε στην πατρίδα του, όταν ανατράπηκε ο Λύγδαμης. Σε ηλικία 40 ετών βρίσκεται στην Αθήνα, πνευματικό κέντρο της Ελλάδας, όπου συνδέεται με προσωπικότητες της εποχής, τον Περικλή, το Σοφοκλή και τον Πρωταγόρα. Γνωρίζει, επίσης, προσωπικά, τους ήρωες των Μηδικών πολέμων και λέγεται ότι διαβάζει αποσπάσματα του έργου του στο κοινό, στην Ολυμπία και στην Αθήνα· στη διάρκεια, μάλιστα, μιας τέτοιας ανάγνωσης έκανε, σύμφωνα με την παράδοση, το νεαρό τότε Θουκυδίδη να κλάψει από συγκίνηση.

Το 444 π.Χ., στο πλαίσιο της πανελληνίας πολιτικής του Περικλή, ιδρύθηκε η πόλη Θούριοι, στη Νότια Ιταλία, κοντά στα ερείπια της

αρχαίας Σύβαρης. Ο Ηρόδοτος, με άλλους μορφωμένους άντρες, όπως το σοφιστή Πρωταγόρα, τον αρχιτέκτονα Ιππόδαμο, ίσως και τον Εμπειδοκλή, έλαβε μέρος στην αποίκιση· έγινε πολίτης της νέας πόλης, προσέλαβε την προσωνομία Θούριος και πέρασε εκεί μεγάλο μέρος της ζωής του, πιθανόν έως το θάνατό του.

Τέσσερα λοιπόν σημαντικά κέντρα του ευρύτερου Ελληνισμού (Μικρά Ασία, Αιγαίο, Κεντρική Ελλάδα, Μεγάλη Ελλάδα) συντελούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Ηροδότου· παράλληλα, τα περίφημα και μεγάλα ταξίδια του, σε πολλά μέρη του αρχαίου κόσμου, με κίνητρα τη φιλομάθεια και τη θεωρία (να δει και να μάθει), συνέβαλαν αποφασιστικά στην επιστημονική του συγκρότηση.

Οι εννέα Μούσες. Ψηφιδωτό από
την Κω. Παλάτι του Μεγάλου Μαγί-
στρου, Ρόδος

β) Το έργο του

Περιεχόμενο

Το έργο του Ηρόδοτου, 'Ιστορίαι, κατανέμεται σε εννέα βιβλία – η διαίρεση αυτή έγινε στην αλεξανδρινή εποχή – και στο καθένα δόθηκε το όνομα μιας Μούσας (είναι γνωστός και ο τίτλος 'Ηροδότου Μοῦσαι).

Το ηροδότειο έργο αποτελεί επιτομή (= σύνοψη) της ιστορίας του αρχαίου κόσμου και, συγχρόνως, επισκόπηση (γεωγραφική, εθνογραφική, πολιτική και πολιτιστική) της αρχαιότητας. Κύριο θέμα είναι η σύγκρουση που έφερε αντιμέτωπους τους Έλληνες και τους βαρβάρους. Κεντρική γραμμή παραμένει η αντίθεση Ευρώπης και Ασίας, του ελληνικού και του ασιατικού κόσμου.

Η ελληνοπερσική σύρραξη, όμως, αρχίζει από το Ε΄ βιβλίο. Στα τέσσερα πρώτα βιβλία παρουσιάζεται η διαμόρφωση και η αύξηση της περσικής δύναμης, έπειτα (Ε΄ βιβλίο) οι πρώτες συγκρούσεις με τους Έλληνες της μητροπολιτικής Ελλάδας και, στα τέσσερα τελευταία, εξιστορούνται οι δύο μεγάλες εκστρατείες των Περσών και οι νίκες των Ελλήνων. Αναλυτικά, το περιεχόμενο έχει την ακόλουθη δομή:

Α΄ βιβλίο (Κλειώ)

Με το λακωνικό του προοίμιο, ο Ηρόδοτος εξηγεί το σκοπό και το περιεχόμενο του έργου του, καθώς και τις προθέσεις του.

Προοίμιο

Ἡροδότου Ἀλικαρνησέος ἱστο-
ρίης ἀπόδεξις ἦδε, ὡς μήτε τὰ γε-
νόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ
ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα
τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι τὰ
δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλεᾶ
γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι' ἣν αἰτί-
ην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.

Ο Ηρόδοτος από την Αλικαρ-
νασσό εκθέτει εδώ την ιστορική
έρευνά του, ώστε ούτε όσα πραγ-
μάτωσε το ανθρώπινο γένος να
ξεθωριάσουν με τον καιρό, ούτε
έργα¹ μεγάλα και αξιοθαύμαστα,

-
1. Ο όρος «ἔργα» έχει διπλή σημα-
σία: μνημειώδη ανθρώπινα δη-
μιουργήματα και κατορθώματα
στο πεδίο των μαχών.

**άλλα Ελλήνων και άλλα βαρβάρων¹
επιτεύγματα, να μείνουν στην
αφάνεια – και όλα τα παραπάνω
και επιπρόσθετα ποια ήταν η αι-
τία που πολέμησαν ο ένας τον
άλλο.**

(Μτφρ. Ηλ. Σπυρόπουλος)

**1. Ο όρος «βάρβαρος» δηλώνει
στον Ηρόδοτο όχι τον απολίτιστο
αλλά αυτόν που δε μιλάει την ελ-
ληνική γλώσσα, τον αλλόγλωσ-
σο.**

Υπογραμμίζονται ιδιαίτερα: ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της νέας επιστήμης, της ιστορίας, η ισότιμη ανάδειξη Ελλήνων και βαρβάρων ως προς τα πολιτικά και πολιτιστικά επιτεύγματα, ακόμη και τα αίτια του μεταξύ τους πολέμου. Παρουσιάζονται οι μυθικές συγκρούσεις Ελλήνων και βαρβάρων, η ιστορία της Λυδίας (Λυδικὸς λόγος), η ιστορία της Περσίας στα χρόνια του βασιλιά Κύρου (Περσικὸς λόγος) και η ιστορία της Βαβυλώνας (Βαβυλωνιακὸς λόγος).

Β' βιβλίο (Εὐτέρπη)

Περιγραφή και ιστορία της Αιγύπτου (Αἰγύπτιος λόγος).

Γ' βιβλίο (Θάλεια)

Υποταγή της Αιγύπτου στους Πέρσες και εκστρατεία κατά των Αιθιόπων. Ἄνοδος του Δαρείου στον

περσικό θρόνο και αναδιοργάνωση του περσικού κράτους. Ιστορία του Πολυκράτη, τυράννου της Σάμου.

Δ΄ βιβλίο (Μελομένη)

Περιγραφή της Σκυθίας και εκστρατεία του Δαρείου εναντίον της (Σκυθικός λόγος). Εκστρατεία του Δαρείου στη Λιβύη και περιγραφή της χώρας (Λιβυκός λόγος).

Ε΄ βιβλίο (Τερψιχόρη)

Υποδούλωση της Θράκης στους Πέρσες, Ιωνική Επανάσταση, Ιστορία των Αθηνών και της Σπάρτης.

ΣΤ΄ βιβλίο (Έρατώ)

Το τέλος της Ιωνικής Επανάστασης (άλωση της Μιλήτου), εκστρατείες του Μαρδόνιου, του Δάτη και του Αρταφέρνη στην Ελλάδα, μάχη του Μαραθώνα.

Ζ´ βιβλίο (Πολύμνια)

Εκστρατεία του Ξέρξη στην Ελλάδα, μάχη των Θερμοπυλών.

Η´ βιβλίο (Ούρανία)

Ο κατά θάλασσα αγώνας, ναυμαχίες του Αρτεμισίου και της Σαλαμίνας.

Θ´ βιβλίο (Καλλιόπη)

Μάχη των Πλαταιών και τέλος του ελληνοπερσικού πολέμου, μάχη της Μυκάλης (Μ. Ασία) και κατάληψη της Σηστού (Ελλάσποντος), το 478 π.Χ., από τους Αθηναίους.

Δομή

Στην Ιστορία του Ηρόδοτου η αφηγηματική ικανότητα συνδυάζεται με τη θεματική ποικιλία και η λεπτή χάρη των μυθικών αφηγήσεων

με τη μελαγχολική σοβαρότητα της τραγωδίας. Η σύνθεση ομηρικού και ιωνικού πνεύματος, έπους και λογογραφίας, χαρακτηρίζει ιδιαίτερα το έργο του.

Η κυρίως ιστορική αφήγηση διακόπτεται από τις περίφημες παρεκβάσεις (= προσθήκες), πάνω από 200, ένα ποικίλο υλικό από εθνογραφικές και γεωγραφικές πληροφορίες, που σκοπεύει στην τέρψη του αναγνώστη και διακρίνεται σε δύο κύριες κατηγορίες:

- **Λόγοι**, ένα είδος ταξιδιωτικών εντυπώσεων, σύμφωνα με την παράδοση των Ιώνων λογογράφων, που αναφέρονται στην περιγραφή πόλεων, μνημείων, εθίμων κ.ά. των τόπων που επισκέφθηκε.

- **Ελεύθερες λογοτεχνικές δημιουργίες, που χαρακτηρίζονται για το λογοτεχνικό ύφος και την ψυχολογική ανάλυση των προσώπων· διακρίνονται στις νουβέλες¹, που έχουν θέμα την τραγική μοίρα ενός προσώπου, τα ανέκδοτα, με συχνά ευτράπελο τόνο, τις αγορεύσεις και τους διαλόγους σημαντικών προσωπικοτήτων, όπως στο έπος.**

1. Νουβέλα, (<nouvelle, από το λατινικό επίθετο novus = νέος): διήγηση ενός φανταστικού γεγονότος με δραματική ένταση, που προβάλλει την ανθρώπινη συμφορά.

Για τη σύνταξη του έργου του ο ιστορικός χρησιμοποίησε πηγές γραπτές (έργα λογογράφων, ιδιαίτερα του Εκαταίου, επική, λυρική και δραματική ποίηση, λαϊκή λογοτεχνία, αρχεία πόλεων, διάφορες συλλογές, όπως χρησμών κ.ά.). Χρησιμοποίησε επίσης πηγές προφορικές (παραδόσεις, τοπικές και γενικές) και πληροφορίες από ντόπιους (έπιχωρίους). Λέξη–κλειδί για τη συλλογή και τον έλεγχο των τοπικών παραδόσεων, συμπληρωμένων όμως από τις δικές του παρατηρήσεις, είναι η ακρίβεια (ἀτρεκείη), στην οποία βασίζεται και όλη η προσωκρατική φιλοσοφία. Καλύτερο μέσο, όμως, θεώρησε την

προσωπική έρευνα (αύτοψία και ιστορία), βασισμένη σε ό,τι είδε και άκουσε (έξ ὄψιος ἢ ἀκοῆς) και την εμπειρική παρατήρηση, χωρίς προσωπικές ή μεροληπτικές αποκλίσεις προς τη μια ή την άλλη πλευρά.

Η μέθοδος του Ηρόδοτου είναι κριτική (παρατήρηση – κρίση – έρευνα). Παραθέτει ό,τι ακούει, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι τα πιστεύει· καταβάλλει, όμως, αξιόλογη προσπάθεια για αμερόληπτη, αντικειμενική και νηφάλια έκθεση των γεγονότων. Για το σκοπό αυτόν ο ιστορικός συνηθίζει να αναφέρει και τα λόγια επωνύμων (λέγεται ή λέγουσιν ή λέγει). Υπογραμμίζει, συνήθως, το πιθανό, αλλά παράλληλα παραθέτει και τις διάφορες εκδοχές, στις οποίες ασκεί κριτικό έλεγχο.

Η ιωνική διάλεκτος, μεικτή και ποικίλη, με μερικούς αττικούς και δωρικούς τύπους, αλλά και ομηρικές λέξεις και εκφράσεις, είναι η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο ιστορικός ακολουθώντας τη συνήθεια των λογογράφων. Ο λόγος του, γλαφυρός και παραστατικός, αποτελείται από μικρές προτάσεις οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους κατά παράταξη, όπως ο λόγος των απλοϊκών ανθρώπων. Χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο της ηροδότηας συγγραφής είναι η δραματοποίηση της αφήγησης. Το ύφος της διακρίνεται για την περιγραφική απλότητα και την απέριτη λιτότητα.

γ) Οι ιδέες του Ηροδότου

Η πολιτική σκέψη εκφράζεται με ιδέες απλές και δυνατές, όπως η έννοια της ελληνικής ενότητας, η πίστη στο ιδεώδες της ελευθερίας, η αίσθηση της αντίθεσης ανάμεσα στον κόσμο της απόλυτης εξουσίας και τον κόσμο της ελευθερίας, η πειθαρχία, με εκούσια συναίνεση, και η υπακοή στους νόμους, που πηγάζει από την ελεύθερη βούληση των Ελλήνων. Οι νόμοι, γραπτοί και άγραφοι, «τὰ πάντων ἀνθρώπων νόμιμα», αποτελούν ρυθμιστικούς κανόνες στις σχέσεις των μελών μιας κοινότητας.

Τα ιστορικά γεγονότα είναι για τον Ηρόδοτο αφορμή για στοχασμό. Κινητήρια αρχή είναι η εκδίκηση για τις αδικίες των ανθρώπων. Τα

ανθρώπινα πράγματα είναι πολύ αβέβαια και εύθραυστα. Η ροή τους προσδιορίζεται από τη μοίρα (τήν πεπρωμένην μοῖραν), γνήσια αρχαϊκό στοιχείο, που δεν είναι τυφλή δύναμη, αλλά καθορίζεται από το θεό. Ο κόσμος του Ηροδότου, όπως και του Αισχύλου, κυβερνάται από τους θεούς. Ο άνθρωπος είναι εξολοκλήρου υπεύθυνος για τις πράξεις του· πρέπει, συνεπώς, να είναι δίκαιος και ευσεβής, να μένει ταπεινός. Η πίστη αυτή του Ηροδότου στη δυνατότητα του ανθρώπου να αποφασίζει και να ενεργεί, με δική του ευθύνη, επιλέγοντας αυτόβουλα (ἐκών) το σωστό, ανοίγει το δρόμο προς την επιστημονική ιστοριογραφία.

Η ανθρώπινη ευδαιμονία είναι ασταθής. Η υπέρμετρη ευτυχία των θνητών γεννάει την ύβρη, προκαλεί

τη νέμεση, την αγανάκτηση δηλαδή των θεών για το υπέρμετρο, και επιφέρει αναπόφευκτα την καταστροφή – τιμωρία (τίσιν). Ο άνθρωπος δεν πρέπει να είναι αλαζόνας και να προκαλεί με την πλεονεξία του, γιατί οι θεοί είναι φθονεροί απέναντι στην ανθρώπινη ευτυχία.

Φιλέει γὰρ ὁ θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν.

Βιβλ. Ζ, 10

Γιατί ο θεός αρέσκεται να χτυπάει κατακέφαλα όσα υπερυψώνονται.

Ο ιστορικός ασκεί κριτικό έλεγχο, απόρροια του ιωνικού ορθολογισμού, όσον αφορά την εγκυρότητα των διάφορων πληροφοριών και διατυπώνει επιφυλάξεις, αμφιβολίες ή

διαφωνίες. Παράλληλα όμως με την προσπάθεια λογικής εξήγησης των γεγονότων, επικαλείται και υπερφυσικές δυνάμεις (μοίρα, θεούς).

Οι θεοί κάνουν αισθητή την παρουσία τους στους ανθρώπους με χρησμούς, όνειρα, οίωνους, τέρατα και σημεία και άλλα θεϊκά σημάδια, στοιχεία ρυθμιστικά ή και καθοριστικά της ανθρώπινης δράσης, που ο Ηρόδοτος δεν αμφισβητεί την αξιοπιστία τους.

Ο ιστορικός αποδίδει την ευθύνη της επέμβασης των θεών στην αδυναμία των ανθρώπων να αντιληφθούν το σωστό, να παραδεχθούν τα όριά τους και να ρυθμίσουν ανάλογα τη δράση τους. Ο θεϊκός φθόνος – «τὸ θεῖον φθονερὸν καὶ ταραχῶδες» (που τα φέρνει όλα άνω κάτω, Βιβλ. Α, 32) – που συγγενεύει με τη θεοδικία του

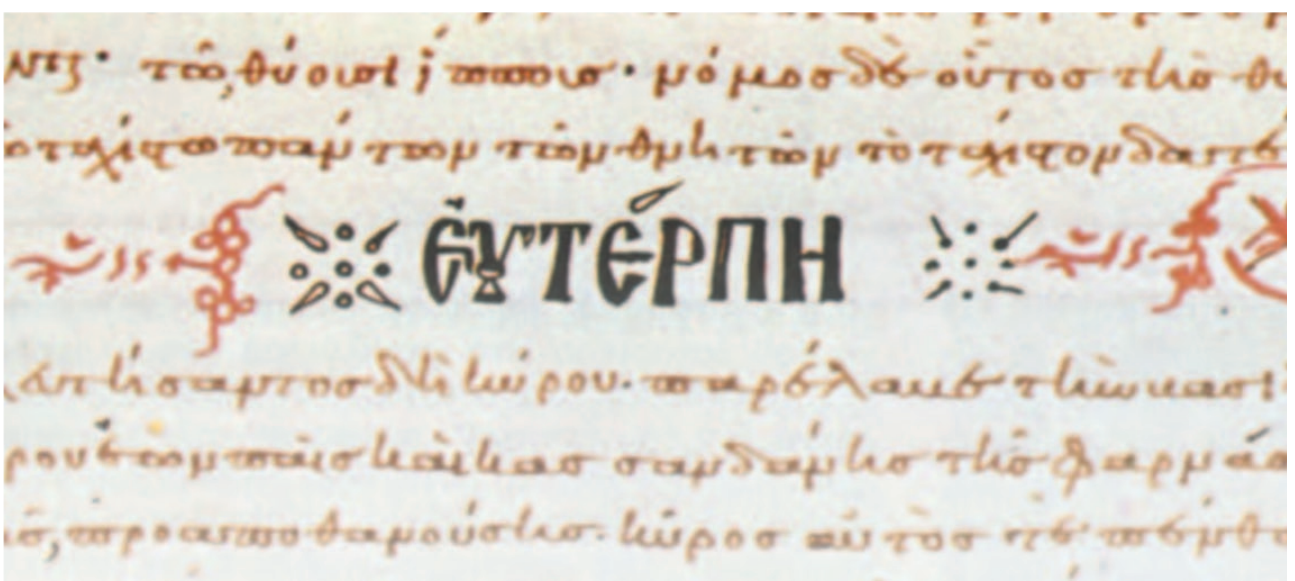
Αισχύλου, επενεργεί καταστροφικά στα ανθρώπινα πράγματα και δεν αφήνει τους ανθρώπους να είναι ευτυχισμένοι. Άξιος να ονομάζεται ευτυχισμένος (ὄλβιος) είναι όποιος έχει καλό τέλος στη ζωή του.

Ο Ηρόδοτος εξαίρει την ιδέα της ελευθερίας· πολύ εχθρικός προς την τυραννία, σε ολόκληρο το έργο του καταδικάζει απερίφραστα το δεσποτισμό, επειδή ακριβώς αναιρεί κάθε μορφή ελευθερίας.

Γενικά, το ηροδότειο έργο διακρίνεται για το επιστημονικό ενδιαφέρον, τα ηθικά διδάγματα, το βαθύ ανθρωπισμό, τον άμεσο και οικείο τόνο του.

Ο Ηρόδοτος υπήρξε νεωτεριστής, αφιερώνοντας ένα έργο λογοτεχνικό στο πρόσφατο παρελθόν. Εγκαινίασε την επιστημονική

ιστοριογραφία, που συνεχίστηκε από το Θουκυδίδη και τους μεταγενέστερους ιστορικούς. Είναι ο «πατέρας της ιστορίας» (pater historiae)· έτσι τον χαρακτήρισε ο Ρωμαίος ρήτορας και πολιτικός του 1ου αι. π.Χ. Κικέρων (Περὶ τῶν νόμων, I, 1, 5). Ο χαρακτηρισμός αυτός του αποδόθηκε, γιατί η ιστορική έρευνα αρχίζει με τον Αλικαρνασσέα συγγραφέα, που ασχολείται αποκλειστικά με την ανθρώπινη ιστορία.

«Κανένας δεν είναι τόσο ανόητος, ώστε να προτιμάει τον πόλεμο αντί για την ειρήνη· γιατί, όσο έχουμε ειρήνη, τα παιδιά θάβουν τους πατέρες τους, ενώ στον πόλεμο οι πατέρες τα παιδιά τους».

(Βιβλ. Α, 87,
μτφρ. Ηλίας Σ. Σπυρόπουλος)

Γνωμικό που διδάχθηκε ο Κροίσος από την περιπέτειά του με τον Κύρο και εκφράζει, πιο έντονα, απ' ό,τι στον Όμηρο, τη φρίκη του πολέμου.

«Η κυβέρνηση όμως που γίνεται από το πλήθος έχει πρώτα πρώτα ένα ωραιότατο όνομα, ισονομία, και δεύτερο δεν κάνει τίποτα από όσα κάνει ο μονάρχης. Γιατί οι εξουσίες

ασκούνται με κλήρο, κάθε εξουσία είναι υπεύθυνη και οι αποφάσεις όλες προτείνονται στο λαό. Προτείνω λοιπόν εγώ να παραμερίσουμε τη μοναρχία και να δώσουμε δύναμη στο πλήθος· μέσα στη δύναμη των πολλών υπάρχουν τα πάντα».

(Βιβλ. Γ, 80-83,
μτφρ. Ιγνάτιος Μ. Σακαλής)

Η ενότητα –κείμενο πολιτικής ανάλυσης– αναφέρεται στη συζήτηση των Περσών αρχηγών για το ποιο είναι το καλύτερο πολίτευμα. Μορφή της συζήτησης είναι ο διάλογος, θεμελιωμένος σε επιχειρήματα, σύμφωνα με τον ελληνικό τρόπο σκέψης, με την παράθεση θετικών και αρνητικών στοιχείων.

2. Θουκυδίδης (περίπου 460–399 π.Χ.)

α) Βιογραφικά στοιχεία

Ο Θουκυδίδης, γιος του Ολόρου, γεννήθηκε στο δήμο Αλιμούντα της Αττικής (σημ. Άλιμο), από πλούσια αριστοκρατική οικογένεια, η οποία είχε δεσμούς με το βασιλικό οίκο της Θράκης και τους μεγάλους στρατηγούς Μιλτιάδη και Κίμωνα. Τις πληροφορίες για τη ζωή του τις αντλούμε άμεσα ή έμμεσα από το έργο του, τη «συγγραφή» του, από όπου μαθαίνουμε ότι κατείχε μεταλλεία χρυσού στη Θράκη, στη Σκαπτή Ύλη, απέναντι από τη Θάσο και κοντά στο όρος Παγγαίο.

Η παιδική και η εφηβική ηλικία του συμπίπτουν με τα χρόνια της ακμής της Αθήνας, της ακμής του Περικλή,

τον οποίο θαυμάζει και εγκωμιάζει στο έργο του. Ο ιστορικός έλαβε λαμπρή μόρφωση. Λέγεται ότι νεότερος άκουσε τον Ηρόδοτο να διαβάζει μέρος από τις ιστορίες του στην Αθήνα και ότι διατέλεσε μαθητής του Αναξαγόρα και του ρήτορα Αντιφώντα. Επίδραση στη συγγραφή του άσκησε το ύφος του Γοργία, η λάμψη των τραγικών, η ιατρική του Ιπποκράτη και το κίνημα των σοφιστών. Ο πιο ισχυρός, τελικά, παράγοντας και συντελεστής της όλης μόρφωσής του υπήρξε η πόλη των Αθηνών, η οποία στα χρόνια του ήταν το πνευματικό και καλλιτεχνικό κέντρο ολόκληρης της Ελλάδας με το δημοκρατικό πολίτευμά της, την αίγλη και την οικονομική της ευρωστία. Ο ίδιος ο ιστορικός τη θεωρεί σχολείο όλης της Ελλάδας:

«Ξυνελών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι» (Βιβλ. Β´, 41.1).

Στην πολιτική ζωή εμφανίζεται το 424 π.Χ., όταν εκλέχθηκε στρατηγός, κατά το όγδοο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου, και στάλθηκε με μικρή μοίρα του αθηναϊκού στόλου να επιβλέπει τα παράλια της Θράκης. Η πιο αξιόλογη πόλη της περιοχής ήταν η Αμφίπολη, στις εκβολές του Στρυμόνα, πολύτιμη για τους Αθηναίους λόγω της στρατηγικής της θέσης. Ο Θουκυδίδης, όμως, δεν πρόλαβε, λόγω άπνοιας των ανέμων, να σώσει την πόλη από το Σπαρτιάτη στρατηγό Βρασίδα, ο οποίος την κατέλαβε αιφνιδιαστικά. Οι Αθηναίοι «έφεραν βαρέως» την απώλεια της Αμφίπολης και τιμώρησαν το Θουκυδίδη με εξορία, για είκοσι χρόνια,

όπως μας πληροφορεί ο ίδιος (Βιβλ. Ε΄, 26). Τα περισσότερα χρόνια της εξορίας του φαίνεται ότι τα πέρασε στη Σκαπτή Ύλη, στα ορυχεία του. Η εξορία έδωσε στο μεγάλο ιστορικό την ευκαιρία να ασχοληθεί με την έρευνα, να ταξιδέψει και να συγκεντρώσει πληροφορίες, να παρακολουθεί άνετα τις εξελίξεις του Πελοποννησιακού πολέμου, τη σοβαρότητα και τις διαστάσεις του οποίου είχε προβλέψει. Η φιλοδοξία του ήταν να δώσει στην ανθρωπότητα όχι μόνο την αληθινή ιστορία ενός σπουδαιότατου γεγονότος, αλλά επιπλέον και ένα «κτήμα αιώνιο» για διδάγματα σε κάθε όμοια περίπτωση «και όχι ανάγνωσμα για εφήμερη ακρόαση» (Βιβλ. Α΄, 22.4: «κτῆμά τε ἐς ἀεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ξύγκειται»).

Μετά το 404 π.Χ., όταν η Αθήνα κυριεύτηκε από το Λύσανδρο, είναι πολύ πιθανό ο Θουκυδίδης να γύρισε στην Αθήνα, όπου, κατά πάσα πιθανότητα, και πέθανε· υπήρχε μάλιστα ο τάφος του κοντά στα Κιμώνεια μνήματα με την επιγραφή: «Θουκυδίδης Ὀλόρου Ἀλιμούσιος ἐνθάδε κεῖται».

β) Το έργο του

Ο Θουκυδίδης υπήρξε ο πρώτος κριτικός ιστοριογράφος. Συνέγραψε τον πόλεμο Αθηναίων και Πελοποννησίων (431–404 π.Χ.), που έφερε αντιμέτωπες τις δύο μεγάλες ελληνικές πόλεις, την Αθήνα και τη Σπάρτη. Συγκεκριμένα, εξιστόρησε τα γεγονότα των πρώτων 20 ετών του πολέμου (431–411 π.Χ.), αφού

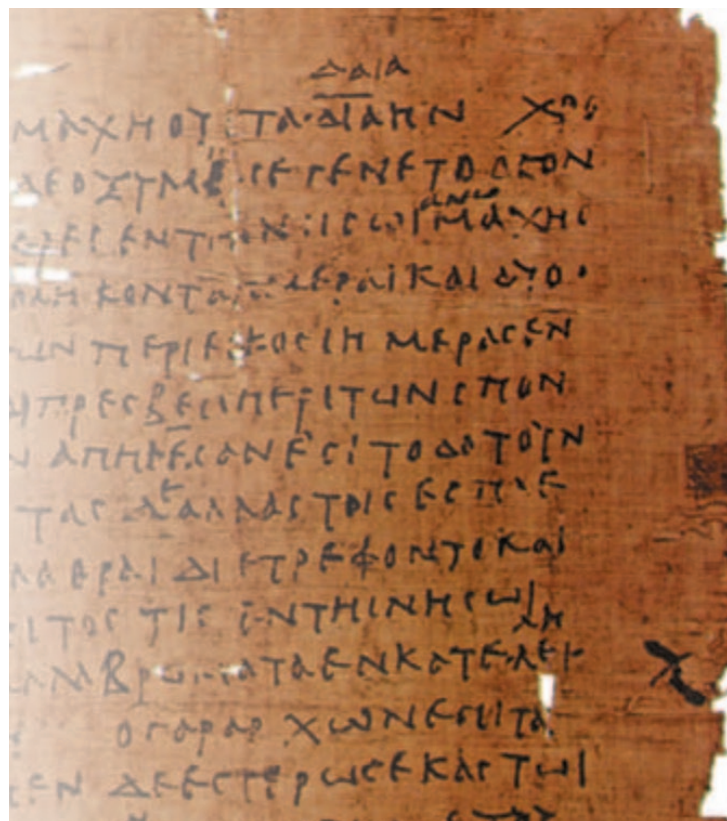
ο θάνατός του, όπως φαίνεται, εμπόδισε την περάτωση του έργου του. Τα τελευταία επτά έτη του πολέμου (411–404 π.Χ.) τα γνωρίζουμε από τα Ελληνικά του Ξενοφώντα (τα δύο πρώτα βιβλία). Ωστόσο, ο ίδιος ο συγγραφέας μάς πληροφορεί ότι έζησε τα είκοσι επτά χρόνια του πολέμου, σε μια ηλικία μάλιστα που του επέτρεπε την καθαρή αντίληψη των γεγονότων (Ε΄, 26). Γράφει, επομένως, σύγχρονή του ιστορία και έχει πιο πλούσια και αξιόπιστα μέσα στη διάθεσή του απ' ό,τι ο Ηρόδοτος για τα Μηδικά. Στην πρώτη φράση του προοιμίου του δηλώνει με σαφήνεια ότι άρχισε τη συγγραφή αμέσως μετά την έναρξη του πολέμου, γιατί κατάλαβε τη σημασία και το μέγεθος αυτής της σύγκρουσης.

«Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθύς καθισταμένου καὶ ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων, τεκμαιρόμενος ὅτι ἀκμάζοντές τε ἦσαν ἐς αὐτὸν ἀμφοτέροι παρασκευῇ τῇ πάσῃ καὶ τὸ ἄλλον Ἑλληνικὸν ὄρων ξυνιστάμενον πρὸς ἑκατέρους, τὸ μὲν εὐθύς, τὸ δὲ καὶ διανοούμενον».

Ο Θουκυδίδης ο Αθηναῖος συνέγραψε τον πόλεμο των Πελοποννησίων και Αθηναίων, πώς δηλαδή πολέμησαν μεταξύ τους, αρχίζοντας αμέσως από τα πρώτα γεγονότα, επειδή σχημάτισε τη γνώμη ότι θα είναι μεγάλος και

ο πιο αξιόλογος από όλους τους προηγούμενους. Το συμπέρανε αυτό αφενός γιατί και οι δύο αντίπαλοι ρίχνονταν σε αυτόν εντελώς προετοιμασμένοι σε όλα, αφετέρου γιατί έβλεπε ότι και οι άλλοι Έλληνες ή συντάσσονταν αμέσως με μια από τις δύο μερίδες ή σκόπευαν να το πράξουν.

(Μτφρ. Π. Γ. Ξιφαράς)

Περιεχόμενο

Ο τίτλος του έργου «Θουκυδίδου Ξυγγραφή» και η διαίρεσή του σε οκτώ βιβλία είναι μεταγενέστερα. Το σύγγραμμα αποτελεί αυστηρή εξιστόρηση των γεγονότων του πολέμου και περιλαμβάνει και άλλα περιστατικά μόνο εφόσον σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με αυτόν. Η ιστορία του Θουκυδίδη είναι εξολοκλήρου πολιτική και όχι εθνογραφική, όπως του Ηροδότου.

Το 1ο βιβλίο είναι μια γενική εισαγωγή και αποτελείται από τρία μέρη: το πρώτο μέρος (κεφ. 2-23), μετά το προοίμιο, περιέχει σύντομη επισκόπηση των παλαιότερων γεγονότων (Αρχαιολογία) και δήλωση του σκοπού και της μεθόδου του συγγραφέα. Το δεύτερο μέρος

περιλαμβάνει τα Κερκυραϊκά και τα Ποτιδαιακά (Ποτίδαια, πόλη της Χαλκιδικής), που αποτελούν τις φανερές αιτίες του πολέμου. Στο τρίτο μέρος εκτίθεται η αύξηση της δύναμης των Αθηνών από την εποχή των Περσικών πολέμων. Η αύξηση αυτή, η οποία προκάλεσε το φόβο των Λακεδαιμονίων είναι, κατά το συγγραφέα, και η αφανής αιτία του πολέμου. Εκτίθενται ακόμη οι άκαρπες διαπραγματεύσεις μεταξύ Λακεδαιμονίων και Αθηναίων, πριν από την κήρυξη του πολέμου.

Το 2ο βιβλίο αναφέρεται στα γεγονότα των τριών πρώτων ετών του Πελοποννησιακού πολέμου και περιγράφονται σε αυτό τα δραματιζόμενα κατά τη διάρκεια των δύο επιδρομών των Λακεδαιμονίων στην Αττική. Στο τέλος της διήγησης

των γεγονότων του πρώτου έτους ο Θουκυδίδης εντάσσει το μεγάλο-πρεπο Επιτάφιο Λόγο του Περικλή για τους νεκρούς του πολέμου (κεφ. 35-46). Ο Επιτάφιος περιέχει ελάχιστα για τους νεκρούς αλλά πολλά για την πόλη για την οποία αυτοί πρόσφεραν τη ζωή τους, και για το αθηναϊκό πολίτευμα, όπως ήθελε να το διαμορφώσει ο μεγάλος πολιτικός. Ακολουθεί η περιγραφή του φοβερού λοιμού, που έπληξε την πόλη των Αθηνών, και εξαίρονται η προσωπικότητα και το έργο του Περικλή.

Το 3ο βιβλίο περιλαμβάνει επίσης τρία χρόνια πολέμου (428–425 π.Χ.). Στην έκθεση των δύο πρώτων ο συγγραφέας δίνει έντονη έμφαση σε γεγονότα των οποίων το πάθος και η σκληρότητα εκδηλώθηκαν τρο-

μακτικά σε όλα τα στρατόπεδα (παθολογία του πολέμου): αποστασία και τιμωρία της Μυτιλήνης από τους Αθηναίους, πολιορκία των Πλαταιών, δίκη και καταδίκη των Πλαταιέων από τους Λακεδαιμόνιους, εμφύλια διαμάχη στην Κέρκυρα. Η άποψη του ιστορικού ότι ο πόλεμος παράγει βία και αυτή πολιτικό χάος βρίσκει την πληρέστερη έκφρασή της, όταν τα πολιτικά πάθη πλημμυρίζουν στο αίμα το δήμο στην Κέρκυρα.

Τρία χρόνια πολέμου (έβδομο, όγδοο και ένατο) περιλαμβάνει και το 4ο βιβλίο με το οποίο συμπληρώνεται η πρώτη περίοδος του πολέμου (Αρχιδάμειος πόλεμος, 431–421 π.Χ.). Τα σημαντικότερα γεγονότα των ετών αυτών είναι η κατάληψη της Πύλου από το Δημοσθένη και η εκστρατεία του Βρασίδα

στη Μακεδονία και τη Θράκη. Στις μάχες που διεξήγαγε ο Σπαρτιάτης Βρασίδας περιλαμβάνεται και η επίθεση εναντίον της Αμφίπολης, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή του Θουκυδίδη.

Το 5ο βιβλίο καλύπτει μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τα άλλα, από το 10ο χρόνο του πολέμου μέχρι το χειμώνα του 16ου, τα χρόνια δηλαδή της Νικίειας ειρήνης, στη διάρκεια της οποίας γίνονται πολλές νέες συγκρούσεις. Το τελευταίο τμήμα του βιβλίου (κεφ. 84 - 116), που αναφέρεται στην τύχη της Μήλου (ο αθηναϊκός επεκτατισμός στράφηκε εναντίον του νησιού), ανήκει στα πιο σημαντικά μέρη ολόκληρου του έργου, διαλογικό κείμενο με περίτεχνη υφή.

● **Διάλογος Μηλίων και Αθηναίων**

Το ιστορικό γεγονός (416 π.Χ.) προβάλλεται παραστατικά, σαν επεισόδιο αρχαίας τραγωδίας.

Ο Θουκυδίδης δίνει, με ενάργεια, ένα αιώνιο παράδειγμα ηθικής αντίστασης ενός μικρού και αδύναμου νησιού εναντίον της ωμής βίας και βούλησης του κραταιού. Η πάνοπλη αλαζονεία των ισχυρών, μετά το τέλος του πολέμου, οδηγεί μοιραία και αναπόφευκτα στην τιμωρία τους.

Η Μήλος γίνεται σύμβολο, με δραματική επικαιρότητα, της θαραλέας αντιπαράταξης των μικρών λαών στην υπεροψία των δυνατών.

Η καταστροφή της Μήλου, η σφαγή και ο εξανδραποδισμός των

κατοίκων της ενέπνευσαν στο Γιάννη Ρίσο τη γραφή του ποιητικού μονόπρακτου Ο αφανισμός της Μήλος (1971). Ο ποιητής εκθέτει τις οδυνηρές εμπειρίες του λαού μας από την ξενική κατοχή, προμαντεύοντας ακόμη και την εθνική συμφορά της Κύπρου.

Αποχαιρετισμός
Αθηναίου πολεμιστή. Λευκή λήκυθος του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Στο 6ο βιβλίο εκτυλίσσονται γεγονότα του 17ου και του 18ου έτους και συγκεκριμένα το πρώτο μέρος της εκστρατείας των Αθηναίων στη Σικελία. Ο Θουκυδίδης διακρίνει και εδώ τις πραγματικές αιτίες από τις αφορμές της επιχείρησης και παραθέτει τον αγώνα λόγων, με τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της εκστρατείας, μεταξύ Αλκιβιάδη και Νικία. Με τις πρώτες επιχειρήσεις των Αθηναίων έρχεται η ανάκληση του Αλκιβιάδη, ο οποίος, για να

αποφύγει τις κατηγορίες για ασέβεια, καταφεύγει στη Σπάρτη.

Το 7ο βιβλίο περιλαμβάνει το δεύτερο μέρος της Σικελικής εκστρατείας, κατά το οποίο αρχίζουν οι δυσκολίες του αθηναϊκού στρατού, όταν ο Αλκιβιάδης, προδίδοντας την πατρίδα του, πείθει τους Λακεδαιμόνιους να στείλουν στρατεύματα με αρχηγό το Γύλιππο στις Συρακούσες. Εκεί συντελείται το σικελικό δράμα, η φοβερή και ολοκληρωτική καταστροφή του στρατού και του στόλου των Αθηναίων (413 π.Χ.). Ο ιστορικός διατυπώνει με νηφαλιότητα και αντικειμενικότητα την κρίση του για την αδόκητη και άδοξη κατάληξη της εκστρατείας.

Το 8ο βιβλίο περιέχει τις συνέπειες της καταστροφής στη Σικελία

και τα πρώτα γεγονότα της τρίτης περιόδου του πολέμου (Δεκελικός πόλεμος) με την κατάληψη της Δεκέλειας της Αττικής (σημερινό Τατόι) από τους Λακεδαιμόνιους. Παρουσιάζεται, επίσης, η ολιγαρχική μεταπολίτευση στην Αθήνα (411 π.Χ.).

Μέθοδος

Πρώτος ο Θουκυδίδης κατευθύνει την ιστορία στον αιώνιο σκοπό της, την ανεύρεση της αλήθειας. Με ακρίβεια εκθέτει (βιβλίο Α΄) και διδάσκει τους τρόπους και τις μεθόδους που πρέπει να ακολουθεί ο ιστορικός και αναγνωρίζει τις μεγάλες δυσκολίες και τις επίπονες προσπάθειες που απαιτεί το έργο του. Γι' αυτόν η ιστορία δεν είναι απλή διαδοχή γεγονότων ή σκηνών, αλλά και όσα

υπάρχουν κάτω και πίσω από τα γεγονότα, δηλαδή οι αιτίες και οι διαφορές (άληθεστάτη πρόφασις), η φύση των ανθρώπων, οι επιθυμίες και τα πάθη τους. Στην ιστορική του εικόνα, σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο, δεν υπάρχει κανένας μεταφυσικός παράγοντας για την ερμηνεία των γεγονότων. Ο ίδιος, άλλωστε, σε διάφορα χωρία, διόρθωνε τον Ηρόδοτο, χωρίς όμως να τον αναφέρει ονομαστικά (κυρίως στα κεφάλαια για τη μέθοδο). Οι θεοί απουσιάζουν από τον κόσμο του Θουκυδίδη και δεν υπάρχουν στην ιστορία του ούτε χρησμοί ούτε μύθοι ούτε ανέκδοτα· αποκλείεται το μυθώδες, καταγράφεται μόνο η ιστορική αλήθεια. Με επιστημονική στάση ο Θουκυδίδης προσπαθεί να δώσει στις διηγήσεις του τέλεια βεβαιότητα

(τὸ σαφές)· στην έκθεση του παρελθόντος στόχος του είναι η πειστική απόδειξη (τεκμήριον), αλλιώς αποβλέπει προς το εύλογο (εἰκός). Με τη μέθοδο του «εἰκάζειν» ο ιστορικός ζητάει να φτάσει όσο το δυνατόν πιο κοντά στην αλήθεια. Βαρύτητα στα γεγονότα δίνει η τέχνη της πρόβλεψης (πρόνοια).

Πηγές

Το Θουκυδίδη δεν τον ενδιαφέρει η ευχάριστη ιστορία αλλά η αληθινή, η ωφέλιμη. Συλλέγει το υλικό του, ακόμη και ασήμαντες λεπτομέρειες, με ιδιαίτερη φροντίδα, χωρίς ταυτόχρονα να αγνοεί το έργο των προγενέστερων λογογράφων και ιστορικών, τους οποίους κρίνει και ελέγχει για ανακρίβειες.

Για τα παλιά, τα μυθικά γεγονότα, βασίζεται στην επική ποίηση και την παράδοση, αφαιρώντας τα διακοσμητικά στοιχεία και μένοντας στον πυρήνα των γεγονότων. Για τα γεγονότα της εποχής του δεν αρκείται σε πληροφορίες από τον πρώτο τυχόντα, αλλά τις αντλεί από αυτόπτες μάρτυρες όλων των παρατάξεων, συλλέγει δηλαδή πολλές μαρτυρίες, τις παραβάλλει, τις συγκρίνει, τις αλληλοσυμπληρώνει, για να φθάσει στην αλήθεια. Με τον ίδιο σχολαστικό τρόπο ελέγχει ακόμη και τις δικές του αντιλήψεις για τα πράγματα, όσες διαμόρφωσε έπειτα από αυτοψία και προσωπική γνώση. Χρησιμοποίησε επίσης και γραπτές πηγές, όπως συνθήκες, επιστολές, έγγραφα, δημόσιους λόγους κ.ά. Η μέθοδος αυτή, την οποία περιγράφει στο

Α΄ βιβλίο του κυρίως, και εφαρμόζει στην ιστορία του, προσδίδει στη συγγραφή του αμεροληψία, αντικειμενικότητα και νηφαλιότητα.

Επιρροές

Ο Θουκυδίδης φαίνεται πως επηρεάστηκε από την προσωπικότητα του Περικλή και δέχτηκε επιδράσεις από τους σοφιστές (αντίθεση φύσης–νόμου, συμπεριφορά ανθρώπων στον πόλεμο), το δράμα, κυρίως την τραγωδία (τρόπος παρουσίασης και εξήγησης των δραματικών γεγονότων, διαγραφή ιστορικών χαρακτήρων) και την ιατρική επιστήμη (αυστηρός καθορισμός θέματος, εξοικείωση με ιατρικούς όρους), που ακμάζει με τον Ιπποκράτη.

Δημηγορίες

Στα οκτώ βιβλία του Θουκυδίδη, με εξαίρεση το τελευταίο, εκτός από την αφήγηση των ιστορικών γεγονότων, υπάρχουν και δημηγορίες, λόγοι δηλαδή που εκφωνήθηκαν από διάφορα πολιτικά πρόσωπα σε συνελεύσεις λαού ή από στρατιωτικούς και πρεσβευτές προς στρατιώτες και πολίτες, αντίστοιχα. Ο ίδιος ο ιστορικός (Βιβλ. Α΄, 22) δηλώνει ότι διατύπωσε τους λόγους αυτούς «μένοντας όσο το δυνατόν πιο κοντά στη γενική έννοια αυτών που πραγματικά λέχθηκαν» και τονίζει παράλληλα ότι «ήταν δύσκολο να διατηρηθούν όπως ακριβώς λέχθηκαν στη μνήμη τόσο τη δική του, για όσα άκουσε ο ίδιος, όσο και των άλλων, για όσα του μετέδωσαν από τα διάφορα μέρη». Παραθέτει περισσότε-

ρες από σαράντα αγορεύσεις, που καταλαμβάνουν το ένα πέμπτο του όλου έργου (180 κεφάλαια σε σύνολο 900 περίπου). Τα δύο τρίτα σχεδόν των αγορεύσεων αυτών βρίσκονται στα τέσσερα πρώτα βιβλία, γεγονός που υποδηλώνει την πρόθεση των βιβλίων αυτών να φέρουν στο φως την προϋστορία του πολέμου, τη φύση και τη διάθεση των αντίπαλων παρατάξεων. Άλλωστε, είναι φανερό πως εξυπηρετούν την ανάγκη να διαφωτιστούν οι αιτίες των γεγονότων, τα κίνητρα, η προσωπικότητα, οι ιδέες των αγορητών και της εποχής γενικότερα, ώστε να διαφανεί καθαρά η αντικειμενικότητα των πραγμάτων. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται κυρίως στις περιπτώσεις όπου οι δημηγορίες έχουν τη μορφή λόγου – αντίλογου, όταν

δηλαδή παρουσιάζονται οι εκπρόσωποι των αντίθετων παρατάξεων με τη ζευγαρωτή κατάθεση των επιχειρημάτων τους (επίδραση από τη σοφιστική και τους δισσοὺς λόγους –διπλά επιχειρήματα: Πρωταγόρας, Ἀντιλογίαι). Οι απόψεις του συγγραφέα, που δεν κρύβονται τελείως, (όπως η σημασία που αποδίδει στη δημοκρατία και τη ναυτική δύναμη, η αποκτήνωση που φέρνει ο πόλεμος, τα αίτια και το παράλογο του πολέμου κ.ά.), μας προσφέρουν κάποια κριτήρια με βάση τα οποία μπορούμε να ερμηνεύσουμε τις δημηγορίες.

Γενικά, οι δημηγορίες, ακόμη και αν λείπει από αυτές η πιστότητα του λόγου, ακόμη και αν έρχονται καμιά φορά σε ασυμφωνία προς την πραγματικότητα, επιτελούν μια ευρύτερη λειτουργία αντίθεσης και ερμηνείας

στο όλο έργο, χωρίς να απομακρύνονται από την οδό της αλήθειας, την οποία με τόσους κόπους και μόχθους άνοιξε ο δημιουργός τους.

Χρονολογικό σύστημα

Στην προσπάθειά του να χρονολογήσει με ακρίβεια τα γεγονότα, ο Θουκυδίδης είχε να αντιμετωπίσει μια ποικιλία ημερολογίων που χρησιμοποιούσαν στις διάφορες ελληνικές πόλεις, τα οποία μάλιστα, βασισμένα καθώς ήταν σε σεληνιακούς μήνες, μεταβάλλονταν από χρόνο σε χρόνο. Έτσι, εξιστορεί τα γεγονότα κατά χρονική σειρά, αριθμεί αυτόνομα τα έτη του πολέμου (τέλος του πρώτου έτους, του δεύτερου κτλ.), χρησιμοποιεί το ηλιακό έτος

και το υποδιαίρει σε θέρος (8 μήνες στρατιωτικών επιχειρήσεων) και σε χειμώνα (4 μήνες, κατά τη διάρκεια των οποίων γίνονται οι πολεμικές προετοιμασίες). Τέλος, χρησιμοποιεί ειδικότερους χρονικούς προσδιορισμούς, π.χ. την αρχή ή το τέλος των γεωργικών εργασιών κ.ά.

Γλώσσα και ύφος

Η πεζογραφία του Θουκυδίδη αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της περίτεχνης πεζογραφίας της όψιμης περιόδου της εποχής του Περικλή. Πολλά από τα στοιχεία της τα δανείστηκε από την ποίηση. Το ύφος του συγγραφέα διακρίνεται για το δυνατό τρόπο έμφασης και αντίθεσης μέσα στην ίδια περίοδο λόγου, ένα ύφος αντιθετικό που χα-

ρακτηρίζεται από σαφήνεια και λεπτομερειακή επεξεργασία.

Χρησιμοποιεί πολλές αφηρημένες λέξεις, ουσιαστικοποιημένα απαρέμφρατα και μετοχές και ουδέτερα επιθέτων και μετοχών αντί για αφηρημένα ουσιαστικά (δεδιός αντί δέος, θαρσοῦν αντί θάρρος). Δε χρησιμοποιεί πολλά σχήματα λόγου, μολονότι επηρεάζεται από τη ρητορική· τα εντυπωσιακά, όμως, ρητορικά σχήματα (υπερβατόν, αντίθεση, πάρισον και ὁμοιοτέλευτον = ομοιοσύλλαβο και ομοιοκατάληκτο) είναι χαρακτηριστικά της γραφής του.

Η γλώσσα του είναι η αρχαία αττική με κάποιους ιωνικούς τύπους· είναι ο πρώτος αττικός πεζογράφος. Χρησιμοποιεί πολλές αρχαιοπρεπείς ποιητικές λέξεις (πύστις, ἔξαπιναίως...), καθώς και νέες λέξεις

(ἀγώνισις, νόμισις κ.ά.), ή δικές του επινοήσεις. Προσηλωμένος σταθερά στο παρελθόν, χρησιμοποίησε την αρχαία αττική διάλεκτο (ἀρχαία ἀτθίς) με τις προθέσεις ξὺν και ἐς αντί των σὺν και εἰς, το επίρρημα αἰεὶ αντί του αἰεί, την κατάληξη -ῆς αντί -εῖς (Μεγαρής), τα συμπλέγματα -ρσ- και -σσ- αντί -ρρ- και -ττ- (θάρσος, πράσσω) κ.ά.

Την ίδια ελευθερία παρουσιάζει και στη σύνταξη, με αποτέλεσμα ο λόγος του να γίνεται πυκνός και βαθύς και συχνά σκοτεινός. Από τις ιδιορρυθμίες του η πιο χαρακτηριστική είναι η χρήση μακροπερίοδου λόγου: γύρω από την κύρια πρόταση πλέκονται πολλές δευτερεύουσες, πολλοί προσδιορισμοί και επεξηγήσεις.

Η περιγραφική του ικανότητα είναι πολύ μεγάλη, το ίδιο και η δεξιότητά

του να διαγράφει με σαφήνεια τους χαρακτήρες με λίγα μόνο γνωρίσματα.

Ο Θουκυδίδης θεωρείται ένας από τους κορυφαίους ιστορικούς συγγραφείς του κόσμου, θεμελιωτής της αντικειμενικής ιστοριογραφίας, της κριτικής ιστορίας, ερευνητής και αποφασιστικός ζητητής της αλήθειας. Στη διήγησή του όλα υποτάσσονται στην εξυπηρέτηση της μετάδοσης της πραγματικότητας. Παράλληλα, στο έργο του γίνεται ορατός ο ιστοριογράφος που θέλει να μεταδώσει πολιτικές γνώσεις, μόνιμες αξίες. Αναγνωρίζει στο βάθος των γεγονότων νομοτέλειες (σχέση αιτίας-αποτελέσματος) και δυνάμεις που έχουν τα στοιχεία της μονιμότητας. Τείνει, έτσι, σε αυτό που έχει γενική αξία.

Επίδραση

Η επίδρασή του στους μεταγενέστερους ήταν μεγάλη. Ο Λατίνος Σαλλούστιος (85–35 π.Χ.) τον είχε ως πρότυπο, ο Τάκιτος (52–120 μ.Χ.) μιμείται το αποφθεγματικό του ύφος, ο Πολύβιος (200–118 π.Χ.) χρησιμοποιεί δημιουργικά την εμπειρία του, ο Βυζαντινός Προκόπιος (τέλη 5ου αι. μ.Χ.) ακολουθεί τον τρόπο σκέψης του. Οι νεότεροι τον θαυμάζουν για την επιστημονική του μέθοδο, την αξιοπιστία του, την ολόπλευρη ενημέρωση και τον πολιτικό του στοχασμό. Σε πολλές χώρες, σήμερα, διδάσκεται στους υποψήφιους πολιτικούς. Μνημειώδης, εξάλλου, είναι η μετάφραση του έργου του από τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

«φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας
καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας»
(= αγαπούμε το ωραίο και μένουμε
απλοί, αγαπούμε την επιστήμη και
δεν καταντούμε νωθροί).

(Βιβλ. Β´, Επιτάφιος, 40.1,
μτφρ. Ι.Θ. Κακριδής)

Το αθηναϊκό ιδεώδες συνενώνει
διαφορετικές ιδιότητες και θαυμά-
σιες αντιθέσεις: φιλοκαλία Ιώνων
και απλότητα Δωριέων (αττική
σύνθεση).

3. Ξενοφών (περίπου 430–355 π.Χ.)

α) Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ξενοφών καταγόταν από το δήμο των Ερχειέων της Αττικής [Έρχεια (η): τα σημερινά Σπάτα]. Ο πατέρας του Γρύλλος ήταν ευκατάστατος γαιοκτήμονας και ο Ξενοφών γνώρισε καλά την αγροτική ζωή και ασχολήθηκε πολύ με την ιππασία. Όπως όλοι οι εύποροι νέοι της εποχής του, πήρε καλή μόρφωση. Υπήρξε μαθητής του Σωκράτη, τον οποίο σεβόταν και αγαπούσε, έχοντάς τον ως πρότυπο, όπως και οι άλλοι μαθητές του, οι οποίοι σε όλη τους τη ζωή ασχολήθηκαν με τη φιλοσοφία.

Τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου, η σύγχυση και η

απαισιοδοξία που επικρατούσαν στην Αθήνα κατά τη διάρκειά του δημιούργησαν πολλές ανησυχίες στο νέο και φιλόδοξο Ξενοφώντα, ο οποίος αναζητούσε πεδίο δράσης έξω από την αγωνιώδη πολιτική ατμόσφαιρα του τόπου του. Έτσι, όταν ο φίλος του Πρόξενος ο Βοιωτός, το 401 π.Χ., στρατολογούσε μισθοφόρους για την εκστρατεία του Κύρου εναντίον του αδελφού του Αρταξέρξη Β΄, βασιλιά της Περσίας, με σκοπό την εκθρόνισή του, εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία και βρέθηκε στην Ασία, στο μισθοφορικό ελληνικό στράτευμα του Κύρου. Μετά το θάνατο του Κύρου, στη μάχη στα Κούναξα (401 π.Χ.), κοντά στον Ευφράτη ποταμό, και τη δολοφονία των Ελλήνων στρατηγών, ο Ξενοφών ανέλαβε ηγετικές πρωτοβουλίες και

συνέβαλε στην επιστροφή των Ελλήνων μισθοφόρων από τα βάθη της Ασίας στην Τραπεζούντα και στο Βυζάντιο.

Ο ιστορικός νωρίς είχε εκδηλώσει την αγάπη του προς τη Σπάρτη (φιλολάκων ιστοριογράφος) και ακολούθησε τον Αγησίλαο στη Μ. Ασία, όταν αυτός το 396 π.Χ. ανέλαβε την αρχηγία των Λακεδαιμονίων. Μάλιστα το 394 π.Χ., στη μάχη της Κορώνειας, στη Βοιωτία, πήγε μαζί του εναντίον της Αθήνας. Οι Αθηναίοι για την πράξη του αυτή τον τιμώρησαν με εξορία, ενώ αντίθετα οι Σπαρτιάτες τον τίμησαν προσφέροντάς του «προξενία» (άδεια διαμονής στη Σπάρτη) και του δώρισαν μεγάλο αγρόκτημα στο Σκιλλούντα της Ηλείας, κοντά στην Ολυμπία, όπου εγκαταστάθηκε με την οικογένειά

του και έζησε είκοσι χρόνια ασχολούμενος με αγροτικά έργα και τη συγγραφή βιβλίων.

Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.), οι Ηλείοι κατέλαβαν το Σκιλλούντα και ο Ξενοφών εκδιώχθηκε και αναγκάστηκε να καταφύγει στην Κόρινθο. Όταν έγινε προσέγγιση Αθήνας και Σπάρτης εναντίον των Θηβαίων, ανακλήθηκε η απόφαση για την εξορία του και αποκαταστάθηκαν τα πολιτικά του δικαιώματα. Δεν είναι όμως βέβαιο αν και πότε επωφελήθηκε από την ευκαιρία αυτή, για να ξαναγυρίσει στην πατρίδα του. Ωστόσο, οι δυο γιοι του υπηρέτησαν στο αθηναϊκό ιππικό και ο ένας, ο Γρύλλος, σκοτώθηκε πολεμώντας γενναία στη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.).

β) Το έργο του

Στο έργο αλλά και την προσωπικότητα του Ξενοφώντα υπήρξε καθοριστική η επίδραση του δασκάλου του, Σωκράτη, και του βασιλιά Αγησίλαου. Στον πρώτο θαύμαζε την προσήλωσή του στις ηθικές αξίες της ζωής και στο δεύτερο τις αρετές και τις ηγετικές του ικανότητες. Ανήσυχη φύση, με ροπή στις περιπέτειες, είχε πολλά και ποικίλα ενδιαφέροντα, όπως αποδεικνύεται από το περιεχόμενο των έργων του που έχουν σωθεί.

Επειδή η ειδολογική και η χρονολογική κατάταξη των έργων του είναι δύσκολη, παρουσιάζονται σε ομάδες με βάση το περιεχόμενό τους.

Ιστορικά

Κύρου Ἀνάβασις (δημοσιεύτηκε με το ψευδώνυμο του Θεμιστογόνη του Συρακόσιου): Στο σύγγραμμα ο ιστορικός διηγείται με ζωντάνια και αμεσότητα γεγονότα που έζησε ο ίδιος. Πρόκειται για ένα είδος στρατιωτικών απομνημονευμάτων, σε επτά βιβλία, με πολλές γεωγραφικές και εθνογραφικές λεπτομέρειες. Παρουσιάζεται η εκστρατεία του Κύρου (Ἀνάβασις = πορεία προς το εσωτερικό της Ασίας) εναντίον του αδελφού του, Αρταξέρξη. Το κύριο μέρος, όμως, του έργου περιλαμβάνει την κάθοδο (κατάβασις) των μυρίων (μύριοι = 10.000), των 13.000 δηλαδή Ελλήνων μισθοφόρων που συμμετείχαν στην εκστρατεία και, έπειτα από περιπετειώδη περιπλάνηση, κατά την υποχώρησή τους,

έφτασαν στον Εύξεινο Πόντο και στη Θράκη το 400 π.Χ.

Έλληνικά: Ο συγγραφέας, σε επτά βιβλία, διηγείται την ιστορία των ελληνικών πόλεων από το 411 π.Χ., όπου ο Θουκυδίδης σταμάτησε την ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου, μέχρι το 362 π.Χ. Αναζητάει τα αίτια των γεγονότων, αλλά μένει στην επιφάνεια των πραγμάτων, σε αντίθεση με τη λεπτομερή αναζήτηση του Θουκυδίδη· ακόμη και οι αγορεύσεις που υπάρχουν στο έργο του δε διαφωτίζουν πλήρως τις αντιπαραθέσεις των δυνάμεων.

Άγησίλαος: Πρόκειται για ρητορικό εγκώμιο του βασιλιά της Σπάρτης Άγησίλαου, τον οποίο ο συγγραφέας θαυμάζει και παρουσιάζει ως πρότυπο καλού ηγεμόνα.

«Σε λίγο ακούνε τους στρατιώτες να φωνάζουν, **"Θάλαττα! Θάλαττα!"** και αυτή η λέξη να πηγαίνει από στόμα σε στόμα. Τότε έτρεχαν όλοι, μαζί και οι οπισθοφύλακες, ενώ έσερναν μαζί τους τα υποζύγια, καθώς και τα άλογα. Όταν έφτασαν όλοι στην κορυφή, τότε πια οι στρατιώτες, με δάκρυα στα

μάτια, αγκάλιαζαν ο ένας τον άλλο και τους στρατηγούς και τους λοχαγούς...».

(Κύρου Ανάβασις, Δ΄, 7, 24-25, μτφρ. Γ.Δ. Ζευγώλης)

Πυκνή σε λιτότητα και συγκινητική στο σύνολό της είναι η σκηνή αυτή, όταν, για πρώτη φορά, έπειτα από πολύμηνη ταλαιπωρία, οι στρατιώτες αντικρίζουν τη θάλασσα και τη χαιρετούν σαν ελευθερώτρια.

Η θέα της θάλασσας αποτελεί γι' αυτούς τη λύτρωση, μετά την κόλαση των περιπετειών.

Φιλοσοφικά

Τα πρώτα τρία έργα, Ἀπομνημονεύματα, Ἀπολογία Σωκράτους, Συμπόσιον, λέγονται σωκρατικά, γιατί κυριαρχούν ο Σωκράτης και η διδασκαλία του.

Ἀπομνημονεύματα: Το έργο διαιρείται σε τέσσερα βιβλία και αποτελεί υπεράσπιση του Σωκράτη εναντίον της κατηγορίας ότι δεν πιστεύει στους θεούς και διαφθείρει τους νέους. Παρουσιάζονται, με μορφή αναμνήσεων, συζητήσεις και διάλογοι του μεγάλου στοχαστή και δασκάλου, με άλλους συνομιλητές και με τον Ξενοφώντα, με κύριο στόχο την αποκατάσταση της μνήμης του Σωκράτη.

Ἀπολογία Σωκράτους (η γνησιότητα του έργου έχει αμφισβητηθεί):

Πρόκειται για υπερασπιστικό του Σωκράτη κείμενο που δίνει διαφορετική εκδοχή σε σχέση με την Απολογία του Πλάτωνα. Με την απολογία του δασκάλου στο δικαστήριο προβάλλονται η ηθική και η σοφία του.

Συμπόσιον φιλοσόφων: Περιγράφεται μια συνεστίαση την οποία προσφέρει ο πλούσιος Καλλίας, με την ευκαιρία της νίκης του νέου Αυτόλυκου στα Παναθήναια. Στη διάρκεια του συμποσίου ο Σωκράτης διαλέγεται με άλλους φιλοσόφους και διατυπώνει τις απόψεις του για τις δύο όψεις του έρωτα (σωματικό και πνευματικό), την ηδονή, τον πλούτο, την ομορφιά κ.ά.

Οίκονομικός: Έχει μορφή διαλόγου και αρχίζει με έπαινο της γεωργίας. Ο Ισχόμαχος (= ο Ξενοφώντας

μεταμφιεσμένος), ένας εύπορος κτηματίας, περιγράφει στο Σωκράτη πώς οργανώνει την ημέρα του, πώς διοικεί το αγρόκτημά του και πώς εκπαιδεύει τη νεαρή γυναίκα του στα οικιακά της καθήκοντα. Οι πρακτικές συμβουλές του έργου έκαναν το συγγραφέα ιδιαίτερα αγαπητό και το συγκεκριμένο σύγγραμμα θεωρείται από τα καλύτερά του.

Ίέρων ἢ Τυραννικός: Διαλογικό πολιτικό σύγγραμμα στο οποίο ο τύραννος των Συρακουσών, Ίέρων, συζητάει φανταστικά με τον ποιητή Σιμωνίδα για την τυραννία. Ο Σιμωνίδης συμβουλεύει τον Ίέρωνα, ώστε να γίνει η τυραννία πιο ανεκτή στο λαό αλλά και στον ίδιο τον τύραννο.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ

Κύρου Παιδεία: Το έργο είναι ένα είδος μυθιστορηματικής βιογραφίας του ιδρυτή του Περσικού κράτους, του Κύρου του μεγάλου (590–529 π.Χ.). Διαιρείται σε οκτώ βιβλία και περιέχει όχι μόνο την αγωγή αλλά και όλη τη ζωή του ηγέτη.

Λακεδαιμονίων πολιτεία: Η αγάπη του Ξενοφώντα προς τη Σπάρτη τον οδήγησε στη σύνθεση του συγγράμματος αυτού, στο οποίο περιγράφει το πολίτευμα της Σπάρτης, τη στρατιωτική της οργάνωση και τη λειτουργία των θεσμών της. Το πολίτευμα του Λυκούργου και η σπαρτιατική βασιλεία αποτελούν για το συγγραφέα τη βάση της σπαρτιατικής δύναμης.

Πόροι ἢ περὶ προσόδων: Το ἔργο ασχολείται με τις οικονομικές συνθήκες της Αθήνας και γίνονται προτάσεις, «μέσα και τρόποι», για την οικονομική και κοινωνική ανασυγκρότηση της πόλης.

Κυνηγετικός (αμφισβητούμενης γνησιότητας): Ο συγγραφέας προσπαθεί να αποδείξει πως το κυνήγι είναι εξαιρετικό παιδευτικό μέσο, «εϋρημα θεῶν».

Περὶ ἵππικῆς: Απευθύνεται σε ἕναν ἱππέα, στον οποίο ο Ξενοφών, ως ἔμπειρος της ἵππικῆς, δίνει οδηγίες γενικά για την περιποίηση του αλόγου του.

Ἴππαρχικός: Περιγράφονται τα καθήκοντα του ἱππάρχου (= διοικητή του ἱππικού).

Γλώσσα

Η αττική γλώσσα του Ξενοφώντα διακρίνεται για την καθαρότητά της. Η γλωσσική ομαλότητα, τα εύληπτα νοήματα και η απλότητα του ύφους κατακτούσαν τους αναγνώστες του. Ως υπόδειγμα αττικισμού, τον αποκαλούσαν «αττική μέλισσα», όπως και το Σοφοκλή.

Επίδραση

Κανένας δεν αμφισβητεί το αξιόλογο και πολύπλευρο ταλέντο του Ξενοφώντα. Ως ιστορικός, βέβαια, υπολείπεται του Θουκυδίδη στην αντικειμενικότητα της εξιστόρησης και στο βάθος των νοημάτων, ως συγγραφέας όμως είναι υποδειγματικός για την ενάργεια, τη φυσικότητα

και την παραστατικότητα της αφήγησης. Ενδιαφέρεται περισσότερο για την ψυχολογία των ανθρώπων παρά για την ανάλυση των πολιτικών δυνάμεων. Η θρησκευτική θεώρηση των πραγμάτων από τον ιστορικό παραπέμπει στον Ηρόδοτο και η αφήγησή του μερικές φορές έχει ηθικολογικό ύφος.

Η επίδρασή του υπήρξε σημαντική στους Έλληνες και τους Ρωμαίους. Ο Ιούλιος Καίσαρ τον εκτιμούσε και ο Κικέρων μετέφρασε τον Οικονομικό και μέρος της Κύρου Παιδείας· η εκτίμηση που απολαμβάνει φτάνει έως τους νεότερους. Λόγω του απλού αττικού ύφους, είναι ένας από τους πρώτους κλασικούς συγγραφείς που μελετούν οι νέοι οι οποίοι σπουδάζουν αρχαία ελληνικά. Περισσότερο από όλα τα

έργα του Ξενοφώντα η Ανάβαση έγινε, από την αρχαιότητα ακόμη, προσφιλές πανελλήνιο ανάγνωσμα. Η περιπέτεια των Μυρίων, κέρδισε, στον αρχαίο κόσμο, μεγάλη φήμη. Ο Μέγας Αλέξανδρος υπενθυμίζει στους στρατιώτες του (στην Ισσό το 331 π.Χ.) το ένδοξο κατόρθωμα εκείνων.

Άλλοι ιστορικοί

Μετά τον Ξενοφώντα λήγει η ακμή της ιστοριογραφίας. Οι ιστορικοί έπειτα από αυτόν και μέχρι την αλεξανδρινή εποχή και τον ιστορικό Πολύβιο το Μεγαλοπολίτη δε διακρίνονται για την αλήθεια και την ακρίβεια. Από το έργο τους σώθηκαν μόνο αποσπάσματα. Οι σημαντικότεροι από αυτούς είναι: ο Κτησίας

από την Κνίδα της Μ. Ασίας (έγραψε τα Περσικά, σε 24 βιβλία), ο Έφορος από την Κύμη της Αιολίδας (έγραψε το Ιστορία, σε 30 βιβλία), ο Θεόπομπος ο Χίος (έγραψε Έλληνικά σε 12 βιβλία και Φιλιππικά σε 58 βιβλία), ο Κράτιππος ο Αθηναίος, συνεχιστής του Θουκυδίδη, ο Φίλιστος ο Συρακούσιος (έγραψε τα Σικελικά, σε 13 βιβλία) κ.ά.

II. ΙΑΤΡΙΚΗ

Ιπποκράτης

Η ιατρική, σε αντίθεση με τη φιλοσοφία, που έχει ως κέντρο δράσης την Αθήνα, αναπτύσσεται κυρίως έξω από την Αθήνα. Ο ιδρυτής της Ιπποκράτης (460–377 π.Χ. περίπου) γεννήθηκε στην Κω, στη νοτιοδυτική ακτή της Μ. Ασίας, απέναντι στην πόλη Κνίδο· η Κως ήταν έδρα σημαντικής ιατρικής σχολής, όπου λατρευόταν ο θεός Ασκληπιός¹.

1. Γιος του Απόλλωνα και της Κορωνίδας, θεός της ιατρικής που λατρευόταν σε ιερά (Άσκληπιεία) σε όλη την Ελλάδα, κυρίως στην Επίδαυρο. Σύμβολά του ο ὄφις (αλληγορία της αυτοανανέωσης) και η ράβδος (σύντροφος στις οδοιπορίες του). Γι' αυτό και το έμβλημα

Είναι ο εκπρόσωπος της ιατρικής σχολής της νήσου. Σύμφωνα με μαρτυρίες, περιόδευσε σε πολλά μέρη: Αθήνα, Θράκη, Θάσο, Σκυθία, Μακεδονία, Θεσσαλία (Λάρισα), όπου και πέθανε. Θεωρείται ο μεγαλύτερος εκπρόσωπος της αρχαίας ιατρικής επιστήμης (πατέρας της ιατρικής), γιατί υπήρξε ο πρώτος επιστήμονας γιατρός στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ο Ιπποκράτης πρώτος απέδειξε ότι η νόσος έχει εξωτερικά ή εσωτερικά αίτια (φυσικά ή

των γιατρών είναι φίδια γύρω από μια ράβδο. Η κόρη του Ύγεια (= Υγεία) απεικονίζεται να κρατάει κύπελλο με φάρμακο, με το οποίο ποτίζει ένα φίδι. Ασκληπιάδαι = μέλη της ιατρικής συντεχνίας, στην Κω, αλλά και οι ιατροί, γενικά.

βιολογικά) και η θεραπεία πρέπει να αποσκοπεί στην άρση των αιτίων αυτών.

Μια ολόκληρη συλλογή (Ιπποκρατική), από 60 περίπου έργα, άλλα γνήσια και άλλα όχι, έχουν φτάσει έως εμάς με το όνομα του Ιπποκράτη. Γραμμένα όλα σε ιωνική διάλεκτο, έχουν ποικίλο περιεχόμενο και πραγματεύονται διάφορα επιμέρους θέματα από τη μεγάλη περιοχή της ιατρικής επιστημολογίας: προγνωστικά, ανατομικά και φυσιολογικά, θεραπευτικά, διαιτητικά, φαρμακολογικά, παθολογικά, χειρουργικά, γυναικολογικά κ.ά. Ενδεικτικοί είναι ορισμένοι τίτλοι: Περί ιητροῦ, Περί ἀρχαίης ιητρικῆς, Περί νούσων, Περί παθῶν, Περί ἱερῆς νόσου (= επιληψίας), Περί φύσιος ἀνθρώπου, Περί ἐπιδημιῶν, Περί

διαίτης καὶ τροφῶν, Περί ἀγμῶν
(= καταγμάτων) κ.ά.

Τα έργα της ιπποκρατικής συλλογής (corpus) έχουν ως βασικά χαρακτηριστικά τη φροντίδα για συστηματική παρατήρηση, μέθοδο και έρευνα σχετικά με το ανθρώπινο σώμα και την άσκηση μιας τέχνης απόλυτα συνυφασμένης με την αγάπη προς τον άνθρωπο. Τα κείμενα εκφράζουν εύγλωττα την οριακή μετάβαση από τη θεοκρατική αντίληψη στην επιστημονική σύλληψη των βασικών εννοιών της ιατρικής: της υγείας, της νόσου, της ιατρικής ίασης.

Με τον πλούτο της ιατρικής σοφίας που περιέχουν τα κείμενα αυτά δεν έπαψαν να προσφέρουν, έως τα νεότερα χρόνια, πολύτιμη βοήθεια στους θεράποντες της ιατρικής τέχνης. Οι ιατρικές διδασκαλίες του Ιπποκράτη,

μολονότι σε πολλά έχουν σήμερα ξεπεραστεί, εξακολουθούν να συνεπικουρούν επιστημονικά το έργο των ασχολούμενων με την ιατρική τέχνη.

**Ο Ασκληπιός με το ιερό φίδι.
Νομισματική συλλογή Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου**

Ο Ιπποκρατικός Όρκος (απόσπασμα)

«Ορκίζομαι στον Απόλλωνα το
γιατρευτή και στον Ασκληπιό και
στην Υγεία και στην Πανάκεια και
σ' όλους τους θεούς και σ' όλες
τις θεές, και μάρτυρες τους βάζω,
πως θα εκτελέσω τον όρκο μου
αυτό κι αυτό μου το συμβόλαιο όσο
οι δυνάμεις μου και η κρίση μου το
επιτρέπουν. [...]

Αγνή και καθαρή θα φυλάξω τη
ζωή μου και την τέχνη μου. [...]

Όσα ασκώντας το επάγγελμά
μου θα δω ή θ' ακούσω -ας είναι και
πέρα από το επάγγελμά μου, στην
αναστροφή με τους ανθρώπους-
που δε θα πρέπει ποτέ στους έξω

να κοινολογηθούν, θα τα σκεπάζω με τη σιωπή μου: μυστικά θα τα θεωρώ, που κανείς δεν πρέπει γι' αυτά να μιλά.

Όσο τον όρκο μου αυτόν θα τον κρατώ και δε θα τον πατάω, άμποτε να χαίρομαι τη ζωή και την τέχνη μου, έχοντας πάντα καλό όνομα ανάμεσα στους ανθρώπους· αν όμως παραβώ τον όρκο μου και τον πατήσω, να μου συμβούν ακριβώς τα αντίθετα».

(Μτφρ. Δημ. Λυπουρλής)

Πρόκειται για κείμενο όρκου που έδινε ο νέος γιατρός κατά την αρχαιότητα· τον ίδιο όρκο δίνουν και σήμερα σε όλο σχεδόν τον κόσμο οι απόφοιτοι των ιατρικών σχολών.

Ο Όρκος αρχίζει με επίκληση των θεών· στη συνέχεια, απαριθμεί τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνει ο ορκιζόμενος, καθώς και τα καθήκοντά του απέναντι στους ασθενείς του.

Ο Ιπποκρατικός Όρκος, που γράφτηκε μετά το θάνατο του Ιπποκράτη, υποδεικνύει επί αιώνες το πρότυπο επαγγελματικής συμπεριφοράς και ήθους στο χώρο της ιατρικής επιστήμης.

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
<p>ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ</p> <p>8ος αι. π.Χ. -500 π.Χ.</p>	<p>Ηρωικό έπος: Όμηρος</p> <p>Διδακτικό έπος: Ησίοδος</p>

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
<p>Ελεγεία: Καλλίνος, Μίμνερμος, Τυρταίος, Σόλων, Θέογνις κ.ά.</p> <p>Ύμνος: Αρχίλοχος, Σημωνίδης, Ιππώνναξ</p> <p>Επίγραμμα: Σιμωνίδης</p> <p>Αιολικό μέλος: Σαπφώ, Αλκαίος, Ανακρέων κ.ά.</p> <p>Χορική: Πίνδαρος, Βακχυλίδης, Αλκμάν κ.ά.</p>	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
<p>ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ</p> <p>8ος αι. π.Χ. -500 π.Χ.</p>	<p>Προσωκρατικοί Ίωνες φιλόσοφοι: Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξίμενης, Ηράκλειτος, Ξενοφάνης</p> <p>Φιλόσοφοι Κ. Ιταλίας</p> <p>Ελεάτες: Παρμενίδης, Ζήνων, Εμπεδοκλής</p> <p>Πυθαγόρειοι</p>

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Λογογράφοι Μύθοι: Αίσωπος	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
<p data-bbox="347 1093 810 1352">ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 500 - 323 π.Χ.</p>	

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
	<p>Τραγωδία: Αισχύλος Σοφοκλής Ευριπίδης</p> <p>Σατυρικό δράμα</p> <p>Κωμωδία: Αριστοφάνης</p> <p>Μέση κωμωδία: Εύβουλος, Άλεξις κ.ά.</p>

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
<p data-bbox="252 1093 715 1352">ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 500 - 323 π.Χ.</p>	<p data-bbox="831 510 1278 584">Αναξαγόρας</p> <p data-bbox="831 633 1254 891">Ατομικοί: Λεύκιππος, Δημόκριτος</p> <p data-bbox="831 940 1321 1294">Σοφιστές: Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος κ.ά.</p> <p data-bbox="831 1344 1278 1809">Μεγάλοι φιλόσοφοι: Σωκράτης Πλάτων Αριστοτέλης</p>

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
<p>Ηρόδοτος Θουκυδίδης Ξενοφών</p> <p>Ιατρική: Ιπποκράτης</p>	<p>Αρχές ρητορικής: Συρακούσες: Κόραξ κ.ά.</p> <p>Ανάπτυξη ρητορικής: Αθήνα</p> <p>Ρητορικοί λόγοι: α) Δικανικοί: Λυσίας κ.ά. β) Συμβουλευτικοί: Δημοσθένης κ.ά. γ) Πανηγυρικοί: Ισοκράτης</p>

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 323 - 31 π.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ 323 - 31 π.Χ.	Επικούρειοι Σκεπτικιστές: Πύρρων κ.ά. Στωικοί: Ζήνων, Κλεάνθης κ.ά.

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ
Βουκολική: Θεόκριτος	Νέα κωμωδία: Μένανδρος

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Ιστορίες Μ. Αλεξάνδρου Πολύβιος Διόδωρος ο Σικελιώτης	

ΣΥΓΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

ΠΟΙΗΣΗ	ΕΠΙΚΗ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 31 π.Χ. - 330 μ.Χ.	

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ 31 π.Χ. - 330 μ.Χ.	Επίκτητος Μάρκος Αυρήλιος Πλωτίνος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΩΝ ΕΙΔΩΝ

ΛΥΡΙΚΗ	ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΗΤΟΡΙΚΗ
Πλούταρχος Αρριανός Παυσανίας Στράβων	Δεύτερη Σοφιστική Λουκιανός Αλκίφρων κ.ά. Μυθιστόρημα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Ἀγάθων **Γ** 172, **Ε** 61
Ἀθήναιος **ΣΤ** 95
Αἴλιος Ἀριστείδης **ΣΤ** 85
Αἰσχίνης **Ε** 132, 153-154, 159
Αἰσχύλος **Γ** 34, 78, 157, **Δ** 52, **Π**
Αἴσωπος **Β** 102, **Π**
Ἄλεξις **Δ** 69, **Π**
Ἄλκαῖος **Α** 16, **Β** 28, 66, **Γ** 157, **Π**
Ἄλκιδάμας **Ε** 164
Ἄλκίφρων **ΣΤ** 92, **Π**
Ἄλκμάν **Β** 29, 79, **Π**
Ἄνακρέων **Β** 28, 75, **Π**
Ἄναξαγόρας **Β** 130, 136, **Γ** 131, **Δ** 97,
Ε 13, **Π**
Ἄναξίμανδρος **Β** 110, **Π**
Ἄναξιμένης **Β** 110, **Π**
Ἄνδοκίδης **Ε** 132, 135-136
Ἄντίμαχος **ΣΤ** 22

Ἄντίπατρος **E** 149, 164, **ΣΤ** 24
Ἄντισθένης **E** 40
Ἄντιφάνης **Δ** 69
Ἄντιφῶν ὁ ρήτορας **Δ** 97, **E** 133
Ἄντιφῶν ὁ σοφιστής **E** 19, 133
Ἄππιανός **ΣΤ** 75
Ἄπολλώνιος ὁ Δύσκολος **ΣΤ** 96
Ἄπολλώνιος ὁ Ῥόδιος **A** 139, **ΣΤ** 19, 45
Ἄρατος (ποιητής) **ΣΤ** 21
Ἄρίσταρχος **ΣΤ** 45
Ἄριστοτέλης **A** 109, **B** 132, **Γ** 21, 54, 62,
68, 166, 172, **Δ** 14, 62, **E** 15, 31, 80-108,
117, 126, 130, 166, **ΣΤ** 45, 48, **Π**
Ἄριστοφάνης **Γ** 132, 172, **Δ** 31, 34-65,
67, **E** 61, 129, **Π**
Ἄριστοφάνης ὁ Βυζάντιος **ΣΤ** 45
Ἄρίων **B** 85, **Γ** 21
Ἄρκεσίλαος **ΣΤ** 52
Ἄρκτῖνος **A** 124
Ἄρριανός **ΣΤ** 69-75, 79, **Π**

Ἄρτεμίδωρος ΣΤ 96

Ἄρχιλοχος Α 139, Β 27, 55, 59, Δ 15,
ΣΤ 23, Π

Ἄρχιμήδης ΣΤ 42

Ἄρχύτας Ε 43

Ἄχαιός Γ 172

Ἄχιλλεύς Τάτιος ΣΤ 94

Βακχυλίδης Β 29, 88, Π

Βίων ΣΤ 36

Γαληνός ΣΤ 95

Γοργίας Γ 157, Ε 28-29, 56, 116, 120,
121-123, 129, 142, Π

Δείναρχος Ε 132, 163

Δέξιππος ΣΤ 75

Δημάδης Ε 159, 164

Δημήτριος Φαληρεύς Β 103, Ε 165,
ΣΤ 28

Δημόκριτος Ε 16, ΣΤ 50, Π

Δημοσθένης Ε 119, 121, 132, 139, 141,
151, 153, 154, 155-162, 163, 164, Π

Διογένης Λαέρτιος ΣΤ 82
Διογένης ὁ Κυνικός Ε 41, ΣΤ 46
Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ΣΤ 60, Π
Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς ΣΤ 62, 85
Διόφαντος ΣΤ 96
Δίφιλος ΣΤ 27
Δίων ὁ Κάσσιος ΣΤ 75
Δίων ὁ Χρυσόστομος Β 90, ΣΤ 85

Ἐκαταῖος Β 105
Ἐλλάνικος Α 111, Β 107
Ἐμπεδοκλῆς Α 139, Β 134, Δ 74,
Ε 13-14, Π
Ἐπίκουρος Ε 18, ΣΤ 28, 46-50, 78
Ἐπίκτητος ΣΤ 56, 69, 70, 78, 79, Π
Ἐπίχαρμος Δ 15, 70
Ἐρατοσθένης Ε 137, ΣΤ 41, 45
Εὔβουλος Δ 68, Π
Εὐκλείδης (μαθηματικός) ΣΤ 42
Εὐκλείδης (φιλόσοφος) Ε 40, ΣΤ 42
Εὔμηλος Α 123
Εὔπολις Δ 33

Εὐριπίδης **B** 83, **Γ** 32-41, 72, 117, 127,
129-171, 172, 175, **Δ** 16, 49-60, **Ε** 23,
ΣΤ 31, **Π**

Ἐφορος **Δ** 145

Ζηνόδοτος **A** 41, **ΣΤ** 44

Ζήνων ὁ Στωικός **ΣΤ** 54, **Π**

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης **B** 131, **Π**

Ἠγήσιππος **Ε** 164

Ἠλιόδωρος **ΣΤ** 94

Ἡριννα **B** 98

Ἡράκλειτος **A** 139, **B** 114, 128-136,
Ε 73, **ΣΤ** 54, **Π**

Ἡρόδοτος **A** 37, **B** 96-106, **Γ** 21, 31,
107, **Δ** 72-95, 97, 101, 104, 114,
143, **ΣΤ** 70, 93, **Π**

Ἡρωδιανός **ΣΤ** 96

Ἡρων **ΣΤ** 95

Ἡρώνδας **ΣΤ** 37

Ἡσίοδος **A** 128-141, **B** 41, 60, 135,
Γ 89, 100, **ΣΤ** 20, 22, **Π**

Θαλήης **B** 111, 120, **Π**

Θέογνις **B** 26, 42, **Π**

Θεόκριτος **A** 140, **Γ** 157, **ΣΤ** 33, 35, 36, **Π**

Θεόπομπος **Δ** 145

Θέσπις **Γ** 23, 52, 77

Θεόφραστος **E** 82, **ΣΤ** 28

Θουκυδίδης **B** 107, **Γ** 105, **Δ** 73, 93,
96-125, 134, 142, 145, **E** 23, 50,
121, 133, 134, 136, 148, 155, 161,
166, **ΣΤ** 59, 75, **Π**

Ίβυκος **B** 29, 83-85

Ίππαρχος **ΣΤ** 41

Ίππίας **E** 30, 54, 57, 58

Ίπποκράτης **Δ** 97, 117, 146-153,
ΣΤ 95, **Π**

Ίππῶναξ **B** 27, 60, **ΣΤ** 37, **Π**

Ίσαῖος **E** 132, 141

Ίσοκράτης **Γ** 157, **E** 23, 120, 122, 126,
129, 132, 133, 141, 142-148, 151,
152, **Π**

Ίων **Γ** 152, 172, **Ε** 53

Καικίλιος **Ε** 132, **ΣΤ** 84

Καλλίμαχος **Α** 139

Καλλῖνος **Β** 26, 32, **Π**

Καρνεάδης **ΣΤ** 52

Κλαύδιος Πτολεμαῖος **ΣΤ** 95

Κλεάνθης **ΣΤ** 55, **Π**

Κόιντος Σμυρναῖος **Α** 118

Κόραξ **Ε** 113, **Π**

Κόριννα **Β** 97

Κράτης **Δ** 33

Κρατῖνος **Δ** 32

Κράτιππος **Δ** 145

Κριτίας **Ε** 19, 43, 69

Κτησίας **Ε** 144

Λεύκιππος **Β** 131, **Ε** 15, **Π**

Λεωνίδας **ΣΤ** 24

Λογγῖνος **ΣΤ** 84

Λόγγος **ΣΤ** 94

Λουκιανός ΣΤ 86-91, 92, Π

Λυκοῦργος Ε 132, 151-152

Λυκόφρων ΣΤ 25

Λυσίας Ε 66, 121, 132, 137-140, 141, Π

Μάξιμος ΣΤ 86

Μάρκος Αὐρήλιος Β 116, ΣΤ 56, 78,
80, Π

Μελέαγρος ΣΤ 24

Μένανδρος Δ 66, ΣΤ 18, 27-32, Π

Μένιππος ΣΤ 88, 90

Μίμνερμος Β 26, 37, Π

Μόσχος ΣΤ 36

Μυρτίς Β 97

Νίκανδρος ΣΤ 22

Ξενοφάνης Β 112, 116, 128, Π

Ξενοφῶν Δ 101, 128-144, Ε 30, 33, 35,
ΣΤ 71, Π

Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος ΣΤ 94

Ξένων Α 111

Όμηρος **A** 32, 35, 84, 104-123, **B** 71,
Γ 31, 99, 114, 157, **Π**

Όρφεύς **B** 121

Παναίτιος **ΣΤ** 55

Πανύασις **Δ** 72

Παρμενίδης **A** 139, **B** 128, 131, 134,
E 13, 32, 65, **Π**

Παυσανίας **ΣΤ** 75-76, **Π**

Πίγρης **A** 125

Πίνδαρος **B** 29, 89-55, **Γ** 17, **Π**

Πλάτων **A** 116, **B** 87, 96, 127, 132,
Γ 172, **Δ** 36, 54, 61, 138, **E** 15, 19,
22, 23, 24, 31, 33, 35, 40, 42-79,
80, 83, 85, 100, 104, 108, 121, 129,
133, 148, 151, 166, **ΣΤ** 48, 80, 85, **Π**

Πλούταρχος **ΣΤ** 63-69, **Π**

Πλωτῖνος **ΣΤ** 81-82, **Π**

Πολύβιος **Δ** 126, 144, **ΣΤ** 58, **Π**

Πορφύριος **ΣΤ** 82

Ποσειδώνιος **ΣΤ** 56

Πράξιλλα **B** 97

Πρατίνας **Γ** 75, 174

Πρόδικος **E** 30, 54, 142, **Π**

Πρωταγόρας **B** 87, 131, **Γ** 131, **Δ** 73-74,
120, **E** 24, 27, 54-55, 59, 142, **Π**

Πυθαγόρας **B** 123, 124

Πύρρων **ΣΤ** 51, **Π**

Σαπφώ **A** 16, **B** 28, 69-74, **Π**

Σέξτος Ἐμπειρικός **ΣΤ** 78

Σημωνίδης ὁ Ἀμοργῖνος **B** 27, 59, **Π**

Σιμωνίδης ὁ Κεῖος **B** 27, 47, 86, **Π**

Σόλων **B** 26, 39, 120, **Γ** 32, 100, **E** 42,
110, **Π**

Σουσαρίων **Δ** 15

Σοφοκλῆς **Γ** 34-35, 49, 51-52, 72,
103-128, 131, 160, 165, 172, 179,
Δ 52, 73, 142, **Π**

Σπεύσιππος **E** 45

Στασίνοσ **A** 124

Στησίχοροσ **B** 29, 81, 85, **Γ** 157

Στράβων **ΣΤ** 62, 77, **Π**

Σωκράτης **Γ** 131, **Δ** 40-41, 60, 128,
132, 137, **Ε** 23-73, 133, 142, **ΣΤ** 42, **Π**

Σώφρων **Δ** 16, **ΣΤ** 37

Τελέσιλλα **Β** 97

Τέρπανδρος **Β** 28, 64

Τίμαιος **ΣΤ** 41, 57

Τιμόθεος **Β** 65

Τισίας **Ε** 113, 116

Τυρταῖος **Β** 26, 33-36, **Π**

Ὑπερείδης **Ε** 121, 132, 148-160

Φερεκράτης **Δ** 33

Φερεκύδης ο Σύρος **Β** 100

Φιλήμων **ΣΤ** 27

Φιλητάς **ΣΤ** 23

Φίλιστος **Δ** 145

Φιλόστρατος **ΣΤ** 84, 95

Φρύνιχος (τραγικός) **Γ** 75

Φρύνιχος (κωμικός) **Δ** 67

Φωκίων **Ε** 164

Χαρίτων **ΣΤ** 93

Χιωνίδης **Δ** 31

Χοιρίλος **Γ** 74

Χρύσιππος **ΣΤ** 55

[**Α, Β, Γ, Δ, Ε, ΣΤ** = τόμοι 1, 2, 3, 4, 5, 6]

[**Π** = συγχρονικός πίνακας εξέλιξης
γραμματειακών ειδών, σελ. 154-165]

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

[Η βιβλιογραφία αυτή είναι επιλεκτική και ενδεικτική: από την τεράστια και ανεξάντλητη βιβλιογραφία επιλέγονται εδώ μόνο ορισμένα επιστημονικά βιβλία –όχι άρθρα– Ελλήνων και ξένων μελετητών, μεταφρασμένα στην ελληνική, αντιπροσωπευτικά εκάστου είδους, τα οποία κρίνονται χρήσιμα για καθηγητές και μαθητές.]

ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΕΣ

Γεωργοπαπαδάκος Α., Ελληνική Γραμματολογία, Θεσσαλονίκη 1973.

Easterling P.E. - Knox B.M.W., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Κονομή Ν. – Γρίμπα-Κονομή Χρ.), Παπαδήμας, Αθήνα 42000.

Lesky A.I., Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Αγ. Τσοπανάκης), Θεσσαλονίκη 1998.

Romilly J. de, Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία (μτφρ. Θ. Χριστοπούλου - Μικρογιαννάκη), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.

Said S. – Traide M. – Boulluec A.I., Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας (μτφρ. Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου – Δ. Τσιλιβεργής – Β. Πόθου), Παπαζήσης, Αθήνα 2001.

Α΄ ΠΟΙΗΣΗ

Bowra C.B., Αρχαία Ελληνική Λυρική Ποίηση (μτφρ. Ι.Ν. Καζάζης), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1980.

Dover K.J., Η κωμωδία του Αριστοφάνη (μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1978.

**Κακριδής Ι.Θ., Ομηρικά θέματα,
Εστία, Αθήνα 1978.**

**Κακριδής Ι.Θ., Προομηρικά, ομηρικά,
ησιόδεια, Εστία, Αθήνα 1980.**

**Κακριδής Ι.Θ., Ομηρικές έρευνες,
Εστία, Αθήνα 31986.**

**Latacz J., Όμηρος. Ο θεμελιωτής
της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας
(μτφρ. Ε. Σιστάκου), Παπαδήμας,
Αθήνα 2000.**

**Lesky A.I., Η τραγική ποίηση των Αρ-
χαίων Ελλήνων (μτφρ. Ν.Χ. Χουρ-
μουζιάδης), Μ.Ι.Ε.Τ. / 1989, τόμοι
Α & Β.**

**Μαρωνίτης Δ.Ν., Αναζήτηση και νό-
στος του Οδυσσέα. Η διαλεκτική
της Οδύσσειας, Παπαζήσης, Αθή-
να 1978.**

Μαρωνίτης Δ.Ν., Ομηρικά μεγαθήματα, Κέδρος, Αθήνα 1999.

Μπούρας Ν.Γ., Το αρχαίο δράμα, Περιεχόμενα και ερμηνεύματα, Γρηγόρης, Αθήνα 2002.

Schadewaldt W., Από τον κόσμο και το έργο του Ομήρου (μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1982.

Σκιαδάς Α., Αρχαϊκός λυρισμός, I-II, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1979, 1981.

Τσοπανάκης Αγ., Εισαγωγή στον Όμηρο, Θεσσαλονίκη 31977.

Χριστόπουλος Μ., Μυθικά θέματα με δραματικό προσωπείο. Μελέτη για την τραγωδία και την κωμωδία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

Β' ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Anderson K.J., Ξενοφών, η ζωή και το έργο του (μτφρ. Πόλ. Μοσχοπούλου), Τυπωθήτω, Αθήνα 2002.

Βέικος Θ., Οι προσωκρατικοί, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Bury J.B., Οι αρχαίοι Έλληνες ιστορικοί (μτφρ. Φ.Κ. Βώρος), Παπαδήμας, Αθήνα 1970.

Guthrie W.K.C., Οι Έλληνες φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη (μτφρ. Αντ. Σακελλαρίου), Παπαδήμας, Αθήνα 1983.

Kennedy G., Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής (μτφρ. Νικ. Νικολούδη), Παπαδήμας, 2000.

Long A.A., Η ελληνιστική φιλοσοφία. Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί

(μτφρ. Στ. Δημόπουλος – Μ. Δραγώνα-Μονάχου), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990.

Λυπουρλής Δημ., Ιπποκράτης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2001.

Romilly J. de, Οι μεγάλοι σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή (μτφρ. Φ.Ι. Κακριδής), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

Romilly J. de, Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός (μτφρ. Λ. Στεφάνου), Παπαδήμας, Αθήνα 2000.

Σπυρόπουλος Ηλ., Ηροδότου Ιστορίαι, Γκοβόστης, Αθήνα, 1995.

Finley J., Θουκυδίδης (μτφρ. Τ. Κουκουλιός), Παπαδήμας, Αθήνα 1997.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: ΑΤΤΙΚΗ ἢ ΚΛΑΣΙΚΗ

A. ΠΟΙΗΣΗ (ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ)

III. Η κωμωδία	12
Αριστοφάνης	34

B. ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

	71
--	----

I. ΙΣΤΟΡΙΑ

	72
--	----

1. Ηρόδοτος	72
-------------------	----

2. Θουκυδίδης.....	96
--------------------	----

3. Ξενοφών	128
------------------	-----

II. ΙΑΤΡΙΚΗ

	146
--	-----

Ιπποκράτης	146
------------------	-----

Συγχρονικός πίνακας εξέλιξης των γραμματειακών ειδών.....	154
--	-----

Πίνακας ονομάτων	166
------------------------	-----

Συνοπτική βιβλιογραφία	178
------------------------------	-----

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.